

Procjena uticaja COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini: Anketa domaćinstava

Procjena uticaja COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini: Anketa domaćinstava

Pripremio Prism Research & Consulting

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji stavovi su autora i ne predstavljaju nužno stavove Razvojnog programa Ujedinjenih nacija, Dječjeg fonda Ujedinjenih nacija, Ujedinjenih nacija općenito ili stavove država članica Ujedinjenih nacija.

Sadržaj

Zahvala	5
Predgovor	6
Skraćenice	7
Uvod	8
Sažetak	9
1. Metodologija	12
1.1 Opis procesa prikupljanja kvantitativnih podataka	14
1.2 Opis kontrole kvaliteta i nadzor nad prikupljanjem podataka	15
2. Socioekonomski efekti COVID-19 pandemije na stanovništvo i domaćinstva u Bosni i Hercegovini: Rezultati anketiranja domaćinstava	16
2.1. Efekti na fizičko i mentalno zdravlje stanovništva	16
2.1.1. Domaćinstva direktno pogođena COVID-19 zarazom	16
2.1.2. Nezadovoljene zdravstvene potrebe	17
2.1.3. Efekti na mentalno zdravlje	18
2.2. Ekonomska situacija	20
2.2.1. Stanje zapošljavanja	21
2.2.2. Zabrinutosti oko deložacije i gubitka krova nad glavom	23
2.3. Strategije domaćinstava za zadovoljavanje osnovnih potreba	23
2.3.1. Zaduživanje	23
2.3.2. Smanjena potrošnja hrane	23
2.3.3. Aktiviranje mreža podrške	24
2.3.4. Podnošenje zahtjeva za reprogramiranje ili moratorij na kredit	25
2.3.5. Prijem doznaka iz inostranstva	25
2.3.6. Prehrambeni suverenitet	25
2.3.7. Osobe koje razmišljaju o napuštanju Bosne i Hercegovine	26
2.4. Pristup institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života	27
2.5. Obrazovanje i prelazak na online nastavu	31
2.5.1. Pregled stanja	31
2.5.2. Izazov prelaska na online nastavu	32
2.5.3. Pozitivni aspekti prelaska na online nastavu	34
2.5.4. Stariji i mlađi školski uzrast i online obrazovanje	34
2.5.5. Kako unaprijediti online obrazovanje	35
2.6. Odnosi i dobrobit	35
2.6.1. Ekonomija njege i brige i dinamika odnosa u domaćinstvu	35
2.6.2. Efekti na prijateljstva i društvene veze	39
2.6.3. Najveći strahovi i zabrinutosti ispitanika u vezi COVID-19 krize	40
2.7. Javna percepcija odgovora na krizu	41
2.7.1. Efekat na demokratiju i građanska prava i slobode	43
2.7.2. Diskriminacija	44
2.8. Korištenje interneta, trgovina putem interneta i digitalne usluge	44
2.8.1. Najkorisnije digitalne usluge	45

3. Analiza i dalje aktivnosti	47
3.1. PRVI STUB. ZDRAVLJE NA PRVOM MJESTU: Zaštita zdravstvenih usluga i sistema tokom krize.....	47
3.2. DRUGI STUB. ZAŠTITA LJUDI: Socijalna zaštita i osnovne usluge	49
3.2.1. Obrazovanje	49
3.2.2. Socijalna zaštita	50
3.2.3. Socijalne usluge	52
3.3. TREĆI STUB. EKONOMSKI ODGOVOR I OPORAVAK: Zaštita radnih mjesta, malih i srednjih preduzeća i ugroženih radnika u neformalnoj ekonomiji	53
3.4. ČETVRTI STUB. MAKROEKONOMSKI ODGOVOR I MULTILATERALNA SARADNJA	54
3.5. PETI STUB. SOCIJALNA KOHEZIJA I OTPORNOST ZAJEDNICA	57
3.5.1. Digitalizacija	58
Bibliografija	60
Grafikoni	63

Zahvala

Zahvalnost dugujemo mnogima koji su dali svoj doprinos u izradi ovog izvještaja.

Svoju najdublju zahvalnost upućujemo voditeljicama agencija UNDP-a i UNICEF-a u Bosni i Hercegovini, Steliani Nedera i Rownak Khan, bez čijeg liderstva izvještaj ne bi bio moguć. Zahvaljujemo se kolegama George Bouma, Vesna Dzuteska-Bisheva, Mihail Peleah i Ieva Keskinie iz UNDP-ovog Regionalnog centra u Istanbulu na povezivanju našeg tima sa znanjem i iskustvima i osiguravanju regionalne usporedivosti bh. ankete za domaćinstva. Zahvalni smo agencijama Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini na značajnom doprinosu u prilagođavanju upitnika za anketiranje domaćinstava.

Također upućujemo iskrenu zahvalnost Delegaciji Evropske unije u Bosni i Hercegovini, Agenciji za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Ministarstvu civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvu zdravstva Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstvu zdravlja Republike Srpske, Vladi Brčko distrikta, centrima za socijalni rad, World Vision International u Bosni i Hercegovini i Udruženju žena „Eva“ na brzom odgovoru na hitne zahtjeve za intervju i dostavljenim najnovijim detaljnim informacijama.

Na kraju, želimo da izrazimo zahvalnost članovima timova UNICEF-a i UNDP-a čiji su detaljni komentari i preporuke o dodatnim izvorima značajno unaprijedili tačnost izvještaja. Zahvaljujemo se Dženanu Kapetanoviću na podršci tokom izrade izvještaja. Zahvalni smo Fahrudin Memiću, Pavlu Banjcu, Nineti Popović, Azri Kadić i Christopheru Hughesu na korisnim promišljanjima, sugestijama i podršci.

Zahvalnost upućujemo i mnogim drugima koji su dali nemjerljiv doprinos u izradi izvještaja.

Nera Monir Divan (UNDP) i Danijela Alijagić-Dolovac (UNICEF), voditeljice projekta

Predgovor

Publikacija je izrađena u vrijeme kada se stanovništvo i institucije u Bosni i Hercegovini još uvijek suočavaju sa neizvjesnošću i pokušavaju se nositi s pandemijom COVID-19. Kao predsjedavajući Socioekonomske radne grupe Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, UNDP i UNICEF zajednički su naručili anketiranje domaćinstava s fokusom na procjenu efekata COVID-19 na društvo. Cilj mu je osigurati sveobuhvatne dokaze o načinima kako kriza utječe na živote i pomoći u informiranju budućih odgovora u sferi socijalnog i ekonomskog.

Razmjere i složenost COVID-19 pandemije iziskuju aktivan angažman aktera u društvu, ne samo vlasti u Bosni i Hercegovini, već i njenih građana, civilnog društva, privatnog sektora, akademske zajednice, medija i međunarodne zajednice. Načini na koji će Bosna i Hercegovina prevladati ovaj izazov ovisi o prilagodljivosti, kreativnosti i solidarnosti stanovništva, potom povjerenju i povezanosti društvene zajednice, uspostavljanju partnerstva između višestrukih aktera i sposobnosti za angažman u odgovoru na COVID-19 sa težištem na ljude. Neočekivano, COVID-19 potaknuo je kreativnost i inovacije, nastale iz rezilijentnosti na organizacijskom i individualnom nivou. Rezilijentnost i inovacije mogu biti važni faktori u postizanju promjena u socijalnoj koheziji i sistemu socijalne zaštite kako bi ga učinili efikasnijim i inkluzivnijim.

Publikacija je namijenjena kao podsticaj diskusiji po ovim temama i inspiracija za djelovanje vlasti, organizacija Ujedinjenih nacija i kreatora politika, pomažući da se osigura najbolji način zaštite stanovništva tokom krize. Tim Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini posvećen je zajedničkom radu kako bi podržao proces odgovora na krizu i oporavka koji je okrenut budućnosti i podržava napredak u realizaciji Ciljeva održivog razvoja.

Rownak Khan
Predstavnik UNICEF-a

Steliana Nedera
Rezidentna predstavnik UNDP-a

Skraćenice

BiH	Bosna i Hercegovina
BDP	bruto domaći proizvod
COVID-19	bolest uzrokovana koronavirusom
CATI	kompjuterski potpomognuti telefonski intervju
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
IKT	informacijske i komunikacijske tehnologije
ILO	Međunarodna organizacija rada
LGBTQ+	lezbijke, homoseksualci, biseksualci, transrodne osobe, queer+
MSP	mala i srednja preduzeća
NVO	nevladine organizacije
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PISA	Program za međunarodnu procjenu učenika
PCT	Ugovor o saradnji u oblasti patenata
RS	Republika Srpska
SDG	Ciljevi održivog razvoja
UHC	univerzalna zdravstvena zaštita
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF	Dječiji fond Ujedinjenih nacija
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNDESA	Odjel za ekonomske i socijalne poslove Ujedinjenih nacija
UNFPA	Populacijski fond Ujedinjenih nacija
WB/SB	Svjetska banka

Uvod

Sa 28. avgustom 2020. godine, Bosna i Hercegovina je prijavila 19.214 potvrđenih slučajeva zaraze COVID-19 virusom, 12.733 oporavljenih i 591 umrlih.¹ COVID-19 pandemija i mjere za njeno suzbijanje ostavile su posljedice na samu srž društva i ekonomije, ugrozile živote i egzistenciju, posebno za najsiromašnije i najugroženije kategorije te stvorile prepreke za okončanje siromaštva i postizanje Ciljeva održivog razvoja (*engl.* SDG).

Svrha ove procjene je omogućiti bolje razumijevanje potreba i promjenjivih ranjivosti stanovništva te promjena društvene dinamike uzrokovane COVID-19 krizom. Stoga su u prvom dijelu izvještaja predstavljeni anketa domaćinstava i rezultati dubinskih intervjua sa težištem na dobrobit ljudi, potrebama i nastajućim ranjivostima te usvojenim mehanizmima i dinamikom moći u domaćinstvima. Anketiranje domaćinstava provedeno je u periodu od 9. do 27. jula 2020. godine na reprezentativnom uzorku od 2.182 domaćinstava iz svih dijelova zemlje, sa precizno usklađenim okvirom uzorkovanja kako bi se osigurala ujednačenost entitetske, regionalne, ruralno-urbane distribucije, kao i spolna i starosna zastupljenost. Preko 40% svih anketiranih domaćinstava su porodice sa djecom. Procjena također bilježi iskustva onih koji sami sebe identificiraju kao ranjive kategorije po osnovu siromaštva, statusa samohranog roditelja, osobe s invaliditetom, pripadnika nacionalne manjine ili povratnika. Nadalje, evidentira interseksionalnost kako bi se mogli analizirati načini na koji društveni i politički identiteti, poput nacionalne pripadnosti, spola, klase i invaliditeta, zajednički stvaraju jedinstvene oblike diskriminacije i privilegija u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19.

Drugi dio publikacije donosi analizu rodno odgovornog pristupa temeljenog na pravima kao smjernice u dijalogu i izradi politika te donošenju odluka. Struktura ovog odjeljka prati pet stubova Socioekonomskog okvira Ujedinjenih nacija za odgovor na COVID-19 pandemiju i oporavak: Prvi stub – Zdravlje; Drugi stub – Zaštita ljudi; Treći stub – Ekonomski odgovor i oporavak; Četvrti stub – Makroekonomski odgovor i multilateralna saradnja i Peti stub – Socijalna kohezija i otpornost zajednice.

Drugi dio izvještaja oslanja se na analizu nalaza ankete domaćinstava u poređenju s preduzetim mjerama u socijalnom aspektu te zaključcima polustrukturiranih intervjua sa ključnim domaćim i međunarodnim institucijama na čelu odgovora na COVID-19. Dalje je informisan kritičkim osvrtom na najnovije dokumente o politikama Ujedinjenih nacija i pregledom dobre prakse iz cijelog svijeta, kao i drugim referentnim instrumentima pripremljenim kako bi se donositelji politika i praktičari fokusirali na odgovor usmjeren na ljude u kontekstu COVID-19.

¹ Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine. Vidi <http://mcp.gov.ba/publication/read/sluzbene-informacije-o-koronavirusu-covid-19>.

Sažetak

Istraživanje posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini pokazalo je da su makro faktori, poput dinamike domaće i međunarodne trgovine, epidemiološke situacije u zemlji, ograničenja mobilnosti ili aktivnosti vlasti i mjera za sprječavanje onečišćenja, u stalnoj interakciji s faktorima na pojedinačnom nivou kao što su primanja, stepen obrazovanja, spol, starost i lokalno okruženje (urbana, ruralna područja, vrsta poslovne i socijalne infrastrukture), što rezultira lišenostima poput nejednakosti, siromaštva i socijalne isključenosti. U Bosni i Hercegovini, globalna priroda pandemije također podrazumijeva značajno smanjenje doznaka koje su često jedino sredstvo egzistencije za najsiromašnije. Anketiranje domaćinstava ukazuje da je 24% domaćinstava zabilježilo pad u prilivu doznaka.

Nalazi istraživanja potvrđuju da ekonomski efekti krize neproporcionalno pogađaju najsiromašnije i najugroženije. Kriza je smanjila prihode i pristup osnovnim uslugama, što je dovelo do povećanja multidimenzionalnog siromaštva i nejednakosti. Naime, 13% ispitanih ističe nezadovoljene potrebe za zdravstvenom zaštitom neovisno o COVID-19.

Pogoršanu finansijsku situaciju ističe 48,5% domaćinstava od čega je 12% iskusilo značajne poteškoće. Najteže su pogođene kategorije koje su i ranije bile ranjive, sa 54% onih koji navode pogoršanje finansijskog položaja, a 14% ističe značajna finansijska ograničenja. Oni koji su sebe smatrali siromašnim i prije pandemije posebno su negativno pogođeni sa 63% koji navode da su doživjeli pogoršanje, odnosno 20% sa radikalno pogoršanom situacijom.

Sve lošija finansijska situacija prisilila je građane na primjenu različitih metoda za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, gdje 16% ispitanika navodi da su bili primorani posuditi novac kako bi pokrili osnovne životne potrebe, 20% domaćinstava s djecom i 23% porodica iz ranjivih kategorija također su bili prisiljeni posuditi novac, a 1% se po prvi puta morao osloniti na javnu kuhinju. Ukupno 15% navodi da su se po prvi puta okrenuli poljoprivredi i stočarstvu radi osiguranja opstanka porodica, a 22% svih domaćinstava i 34% najugroženijih ističu da su bili prisiljeni smanjiti svoj unos hrane. Smanjenje potrošnje hrane za zadovoljavanje osnovnih potreba je i najčešće usvojen mehanizam preživljavanja među siromašnima (55%), nacionalnim manjinama u mjestu povratka nakon rata (42%), kod samohranih roditelja (33%), osoba sa invaliditetom i/ili hroničnim bolestima (33%) i interno raseljenih (29%). Stanovništvo u ruralnim područjima češće je pribjegavalo smanjenju hrane (25%) u poređenju sa urbanim sredinama (17%). Sve su to alarmantna upozorenja koje ukazuju na siromaštvo.

Istraživanje je pokazalo da 12,9% ispitanika brine potencijalna deložacija zbog nemogućnosti plaćanja hipoteke, sa 5% ozbiljno zabrinutih i 6% koji su već podnijeli zahtjev za moratorij na hipoteku, od čega su banke za 72% odobrile takve zahtjeve. Među ispitanicima, 2% je izgubilo posao od početka pandemije, od čega 41% ispitanica. Na samo da su mjere suzbijanja pandemije gurnule siromašne dublje u siromaštvo, već prijete da će u ozbiljnu materijalnu neimaštinu gurnuti i srednju klasu koja je ostala ili će ostati bez posla u Bosni i Hercegovini, kao i one koji su prisiljeni na povratak iz inostranstva kao tehnološki višak. Time će se povećati broj marginaliziranih i produbiti nejednakost u prihodima. Naime, 49% ispitanika smatra da će kriza izazvati dugoročne posljedice po njihova domaćinstva.

Kriza usljed COVID-19 negativno je utjecala na uslove rada i isplate za zaposlenu populaciju, pa tako 6% nastavlja da radi istim ili većim intenzitetom, ali sa smanjenom platom, 4% je bilo prisiljeno uzeti plaćeno odsustvo i 1% neplaćeno odsustvo, dok je rad od kuće u potpunosti bio moguć za 13%. Rad od kuće je znak relativne sigurnosti zaposlenja za tu populaciju, imajući u vidu da oni koji mogu da rade od kuće imaju manje šanse da srednjoročno ili dugoročno izgube posao.

Anketa domaćinstava potvrđuje da su restriktivne mjere zabrane kretanja neproporcionalno više pogodile žene. Na tržištu rada, sektori koji zapošljavaju najviše žena bilježe i najteže gubitke radnih mjesta. Povećane potrebe djece zbog zatvaranja predškolskih ustanova i škola rezultirale su još većim teretom na zaposlene majke s 75% žena koje ističu značajno povećanja obima brige za domaćinstvo i brige za druge druge te emocionalnog rada od početka pandemije. Samohrani roditelji se suočavaju sa još većim izazovom jer su mnogi otpušteni ili prisiljeni da napuste svoje radno mjesto kako bi brinuli za svoju djecu.

Nalazi istraživanja pokazuju da je pristup obrazovanju sve više otežan, posebno za najugroženiju djecu. Među anketiranim domaćinstvima, 55% smatra da je prelazak na režim školovanja putem interneta predstavljao vanredan izazov. Razlozi uglavnom leže u slabijoj kvaliteti interakcije sa nastavnicima online (31%) i lošijoj organizaciji u poređenju sa učenjem u učionicama (24%). Posebno stresnim se pokazao manjak ili dijeljenje tehnoloških uređaja između više članova domaćinstva za rad na daljinu te izradu školske i domaće zadaće.

Roditeljima najsiromašnije i najugroženije djece (17%) obično manjkaju kvalifikacije ili nisu u stanju da pomognu svojoj djeci s njihovim školskim zadacima a samim time su i njihova djeca u riziku od napuštanja školovanja ili slabih postignuća u obrazovanju. Roditelji/staratelji djece sa poteškoćama u razvoju (2%) izražavaju ozbiljnu zabrinutost zbog nastavnih metoda i činjenice da nastavni materijal nije dostupan ili na drugi način prilagođen potrebama njihove djece.

Nalazi su ukazali na mentalno zdravlje kao jednu od ključnih oblasti u kojoj se stanovništvo suočilo sa izazovima i gdje 45% ispitanika navodi da su se zbog COVID-19 situacije morali fokusirati isključivo na sopstveni opstanak i na opstanak svoje porodice. Ovakva pojava može se ponovo vratiti u uslovima ekstremnog življenja i/ili društvenih šokova. COVID-19 djeluje kao glavni okidač traume sa 33% ispitanika koji izražavaju zabrinutost zbog sve lošijeg mentalnog zdravlja, potom manifestacijama pregorijevanja, straha, anksioznosti i nedostatka sna, dok 45% smatra da je pandemija ponovo vratila osjećaje iz rata devedesetih. Nadalje, 57% izražava zabrinutost zbog senzacionalističkog izvještavanja medija koje, smatraju, povećava strah, stigmatizaciju i diskriminaciju proistekle iz širenja COVID-19.

Nalazi istraživanja pokazuju da zaštitna oprema u formi zaštitnih maski u kombinaciji sa pravilima socijalnog distanciranja negativno utiče na društvene veze i dinamiku druženja ispitanika. Ovo pitanje posmatraju sa stanovišta ljudskih prava i demokratije sa 63 % ispitanika zabrinutih da će nemogućnost da se sastanu u grupama imati ozbiljne posljedice na njihova građanska prava i slobode te na slobodu okupljanja. U kombinaciji sa neizvjesnostima oko datuma održavanja lokalnih izbora, ovakva situacija povećava rizik od smanjene socijalne kohezije, izgradnje zajednice i demokratije.

Sa pozitivne strane, vrijedi naglasiti da su mjere ograničavanja i zabrane kretanja zblížile neke porodice i dovele do poboljšanja odnosa. Naime, 60% smatra da im je kriza pomogla uskladiti ciljeve, prioritete i djelovanje, 35% navodi bolji odnos sa partnerom, 43% sa djecom i 46% sa starijim članovima porodice. Većina ispitanika (76%) navodi da su sa svojim partnerima mogli pravično raspodijeliti poslove u domaćinstvu, brigu za druge i emocionalni rad, 42% žena osjetilo

se osnaženima i da se njihov glas čuje, dok je 11% iskusilo pozitivne promjene moći u svojim domaćinstvima.

Profil ovih domaćinstava podrazumijeva starosne kategorije od 18 do 30 godina sa nadprosječnim mjesečnim neto prihodima domaćinstva. Premda je značajan udio žena doživio negativan trend i povratak tradicionalizmu porastom ekonomske zavisnosti ili većeg opterećenja usljed brige za druge, bilo je i onih koje su iskusile pozitivne promjene. Uglavnom je to u slučajevima gdje su očevi, zbog krize, primarno postali zaduženi za brigu za djecu u domaćinstvima gdje je majka iz redova kritičnih radnika (poput ljekara, medicinskih sestara ili prodavačica), dok je otac mogao da radi od kuće. Iskustvo pokazuje da pomoci u porodičnim aranžmanima izazvani krizama mogu imati dugoročne posljedice, jer čak i kratki periodi angažmana očeva mogu dovesti do dugoročnih promjena u podjeli odgovornosti za brigu o djeci. Stoga, s obzirom na veličinu promjene aranžmana brige o djeci izazvane postojećom krizom, vjerovatnije je da će doći do značajnih budućih promjena u društvenim normama. Ovaj zamah treba iskoristiti kako bi se otvorila diskusija o mogućnostima unutar strukture porodice, kao i politikama odsustva s radnog mjesta, te uvođenju inovativnih socijalnih usluga.

Od početka pandemije, 15% domaćinstava navodi porast u korištenju internet i online transakcija, uključujući online kupovinu, e-trgovinu i e-bankarstvo. Navedeno je posebno izraženo među mladima (18 do 30), u urbanim sredinama i u domaćinstvima sa neto prihodom višim od 1.500 KM. Osim toga, vjeruju da bi se njihov kvalitet života poboljšao ukoliko bi bili u mogućnosti da imaju koristi od veće digitalizacije. Smatraju da bi najkorisnija digitalna rješenja bila ona koja bi omogućila pribavljanje potvrda ili dozvola iz opštine/općine putem interneta te isto tako konsultacije sa ljekarom putem interneta. Zanimljivo je da je više od trećine ispitanika izrazilo podršku uvođenju sistema e-glasanja. Ovo bi imalo značajne pozitivne implikacije za poboljšanje transparentnosti izbornog procesa i ukupne demokratije u zemlji.

1. Metodologija

Cilj istraživanja je da pruži uvid u socijalne efekte krize izazvane COVID-19 pandemijom i mjerama za suzbijanje pandemije na stanovništvo, djecu i domaćinstava u Bosni i Hercegovini. Težište stavlja na procjenu ranjivosti (tj. finansijske gubitke, efekte karantena na društvene dinamike, obrazovanje i teret rodne nejednakosti), kao i na snage i strategije stanovništva i domaćinstava u Bosni i Hercegovini da se nose sa situacijom u svjetlu izbijanja pandemije i uvedenih mjera suzbijanja njenog širenja. Istraživanje nadalje razmatra nedostatke u pružanju usluga, potrebne resurse i adresira ove nedostatke i ciljane intervencije potrebne za podršku oporavku. Nalazi se mogu koristiti za izradu dokumenata o politikama koji će informisati i pomoći boljem usmjerenju vladinih paketa u socijalnom domenu, te informisati i unaprijediti izradu i provedbu programa i intervencija Ujedinjenih nacija i drugih agencija.

Metodologija istraživanja uključivala je tri pristupa:

1. Pregled dostupne dokumentacije (*engl.* desk review) iz postojećih resursa, koji uključuje studije, članke i istraživanja, proveden i dopunjen polustrukturiranim intervjuima. Intervjui su urađeni sa agencijama Ujedinjenih nacija, domaćim i međunarodnim institucijama i pružateljima usluga na čelu napora u odgovoru na pandemiju, za potrebe utvrđivanja polazne osnove.
2. Provedena je procjena efekata mjera vlasti u Bosni i Hercegovini poduzetih s ciljem ublažavanja posljedica pandemije na stanovništvo.
3. Prikupljeni kvantitativni i kvalitativni podaci putem anketiranja domaćinstava (očekuje se ponovljeno anketiranje tako da će se sa gotovo svim ispitanicima intervjui obaviti dva puta) kako bi se procijenile ranjivosti, rizici, prednosti i strategije stanovništva, domaćinstava i društva da se nose sa situacijom.

Osnovna svrha pregleda dostupne dokumentacije jeste razmatranje i uvid u najveći dio postojećih resursa, uključujući i procjene, članke i istraživanja.

Istraživanje je usmjereno na sljedeće:

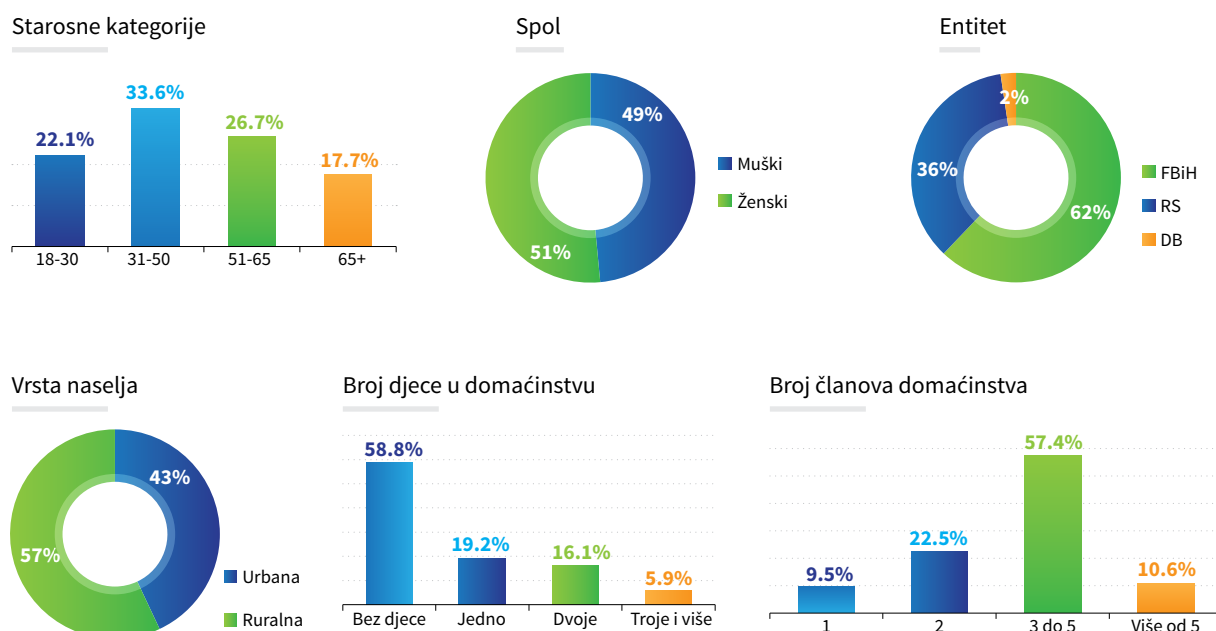
- ▷ Utvrđivanje stanja pet mjeseci nakon izbijanja COVID-19 pandemije u zemlji.
- ▷ Analizu efekata mjera socijalne zaštite i socijalnih usluga (socijalna zaštita, zdravstvo i obrazovanje) i odgovora politika usmjerenog na borbu protiv COVID-19 na ljude i domaćinstva.
- ▷ Provođenje inicijalne procjene strukturnih nedostataka (usluge i socijalna zaštita) i izrada prijedloga rješenja koja bi imale najveći efekat u smislu povećanja dobrobiti, socijalne uključenosti, smanjenje rodni razlika i nejednakosti i iskorjenjivanje siromaštva.
- ▷ Procjena širih efekata mjera za suzbijanje širenja COVID-19 na društvo, prvenstveno efekata na socijalnu koheziju, socijalnu inkluziju i solidarnost.

- ▷ Osiguravanje preporuka za politike, usluge i mjere u socijalnom domenu i osiguravanje sigurne i inkluzivne mreže socijalne zaštite iz perspektive dobrobiti stanovništva.
- ▷ Utvrđivanje problema koji zahtijevaju dalja istraživanja i dublje analize kako bi se postiglo veće razumijevanje efekata COVID-19 na stanovništvo i domaćinstva.

Planirano je longitudinalno anketiranje domaćinstava s ciljem procjene ranjivosti, rizika, snaga i strategija suočavanja kod stanovništva, domaćinstava i društva te procjene promjena koje su se dogodile u situaciji između dva istraživanja. U cijelom procesu, težili smo da se identifikuju strukturni nedostaci, poput nedostataka u uslugama, mjerama socijalne zaštite i politikama, kao i mogućnostima odgovora. Upitnik za anketiranje domaćinstava prethodno je osmislio Regionalni centar UNDP-a u Istanbulu u cilju da se osigura osnovna regionalna usporedivost, uzimajući u obzir faktore kao što su mjesto stanovanja/prebivalište, socioekonomski položaj, ranjivosti prema vlastitoj procjeni, pitanja uprave, digitalne usluge i diskriminacija (uključujući na osnovu spola, seksualne orijentacije). Zahvaljujući doprinosu agencija Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, upitnik za anketiranje domaćinstava je prilagođen kontekstu Bosne i Hercegovine. Anкета domaćinstava je obuhvatila reprezentativni uzorak od 2.182 domaćinstava širom Bosne i Hercegovine (podjednako iz oba entiteta i 5% u Brčko distriktu).

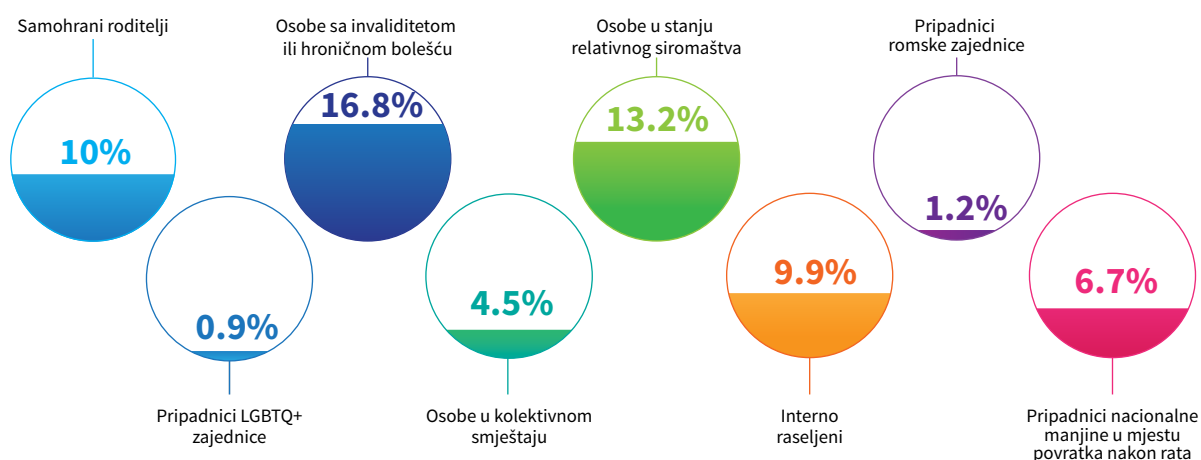
Primarni podaci su prikupljeni putem anketiranja domaćinstava. Grafikon u nastavku prikazuje strukturu uzorka korištenu za kvantitativno istraživanje. U istraživanju je primijenjen postupak nasumične stratifikacije za izradu uzorka. Uzorak je stratificiran sa vodećim varijablama koje uključuju dob, spol, entitet, tip naselja, broj djece i broj članova domaćinstva.

Grafikon 1: Demografske karakteristike

Kada je riječ o ranjivim kategorijama, njihovo učešće u uzorku je prikazano na sljedećem grafikonu. Uzorak sadrži statistički reprezentativan udio svih ranjivih kategorija u Bosni i Hercegovini.

Grafikon 2: Ranjive kategorije

Pored anketiranja domaćinstava, provedeno je ukupno 22 dubinskih intervjua u periodu od 9. jula do 6. avgusta 2020. godine, od čega deset s pripadnicima ranjivih kategorija, tri sa predstavnicima agencija Ujedinjenih nacija i međunarodnih organizacija, sedam sa predstavnicima vlasti na nivou BiH, entiteta, kantona i opština/općina u Bosni i Hercegovini te dva intervjua sa predstavnicima centara za socijalni rad. Svi ispitanici za intervjue angažovani su kroz ankete na osnovu kompjuterski potpomognutih telefonskih intervjua (CATI).

Drugi dio istraživanja temelji se i na sekundarnim podacima prikupljenim kroz sistematski pregled dostupne dokumentacije o socioekonomskim posljedicama izazvanim krizom COVID-19 u Bosni i Hercegovini. Korišteni su podaci iz domaćih studija (ministarstava i vladinih agencija) te međunarodnih (EBRD, ILO, OECD, UNDP, UNICEF i Svjetska banka), kao i izvještaja, strategija, propisa i drugih relevantnih dokumenata. Da bi se osigurala vjerodostojnost pregleda, kao primarni cilj utvrđena je kredibilnost podataka. Referentna validacija, dosljednost i uravnoteženost korišteni su kao sredstvo za određivanje kredibilnosti podataka.

1.1 Opis procesa prikupljanja kvantitativnih podataka

Za prikupljanje i evidentiranje podataka iz ankete domaćinstava korišten je CATI metod. S obzirom da je ovo bio prvi krug istraživanja, od 2.182 ispitanika anketiranih u periodu od 9. do 27. jula, njih 1.840 (84,3%) je pristalo da učestvuje u narednom krugu istraživanja.

U istraživanje je bilo uključeno ukupno 20 anketara. Specijalizirani su za CATI intervjue i imali su više od godinu dana iskustva na društvenim istraživanjima i sličnim projektima.

Prije glavne studije, provedena je ogledna pilot anketa za 42 nasumično odabrana domaćinstva. Nakon toga je uslijedilo prilagođavanje osnovnog instrumenta istraživanja udruženim snagama predstavnika Ujedinjenih nacija i tima agencije Prism Research & Consulting.

Anketari su radili na profesionalnom CATI sistemu (mrežni CATI centar), koji je pružao kontinuirani nadzor njihovog rada uživo.

1.2 Opis kontrole kvaliteta i nadzor nad prikupljanjem podataka

Istraživanje je provedeno putem platforme za obavljanje poziva i osiguranje nadzora uživo. U kontroli kvalitete je uključen tim od tri iskusna supervizora, radi istovremenog ili rada u smjenama, te u skladu s potrebama procedure kontrole projekta i broja aktivnih anketara.

Supervizor je imalo priliku da sluša, suflira ili se ubaci u toku intervjua, u slučaju da je identifikovao određeni problem u kontekstu kvalitete ili metodologije. Ovakve funkcije omogućile su reakcije u stvarnom vremenu, a koje su opet omogućile supervizoru da suflira instrukcije u slučaju da anketar griješi, jednako kao i što su omogućile da samo sluša i ocjenjuje kvalitet intervjua ili se ubacuje i preuzima razgovor (intervju) sa ispitanicima na odgovarajući način.

U slučajevima gdje je kvaliteta označena kao loša ili nezadovoljavajuća, anketar bi bio isključen iz procesa prikupljanja podataka.

Tokom procesa prikupljanja podataka, supervizori su pratili 237 intervjua ili 10,8 % od ukupnog broja obavljenih intervjua.

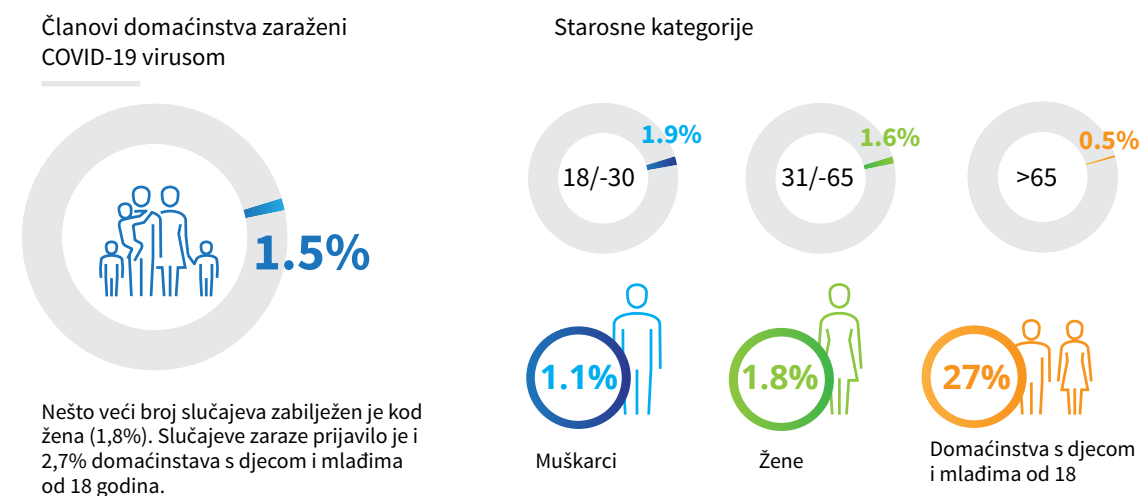
2. Socioekonomski efekti COVID-19 pandemije na stanovništvo i domaćinstva u Bosni i Hercegovini: Rezultati anketiranja domaćinstava

2.1. Efekti na fizičko i mentalno zdravlje stanovništva

2.1.1. Domaćinstva direktno pogođena COVID-19 zarazom

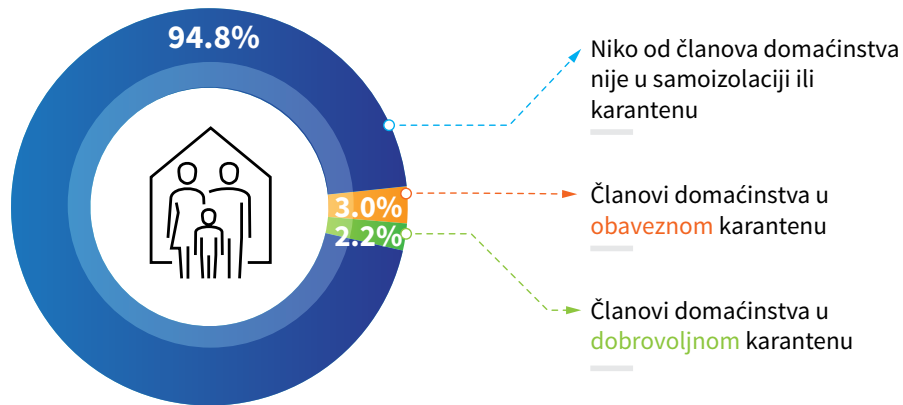
S obzirom na činjenicu da je anketiranje domaćinstava provedeno nakon ukidanja mjera ograničenja i zabrane kretanja i tokom ljetnog vrhunca po broju registrovanih COVID-19 slučajeva, istraživanje je ilustracija zajedničkih iskustava i obuhvata socioekonomske efekte na stanovništvo u prvih pet mjeseci krize. Rezultati ankete pokazuju da se 98,5% ispitanika i njihovih članova domaćinstva u Bosni i Hercegovini nije zarazilo COVID-19 virusom tokom istraživanja. Domaćinstva sa djecom i mlađima od 18 godina starosti imala su veću stopu učestalosti (2,7%), dok je COVID-19 zaraza direktno pogodila 0,6% domaćinstava bez maloljetne djece.

Grafikon 3: Pregled domaćinstava sa članovima zaraženim COVID-19 virusom

Od marta ove godine, 5,2 % ispitanika ili članovi njihovog domaćinstva proveli su vrijeme u samoizolaciji ili karantenu, od čega 3% ispitanika u obaveznom i 2,2% u dobrovoljnom karantenu.

Grafikon 4: Pregled domaćinstava sa članovima u samoizolaciji ili karantenu

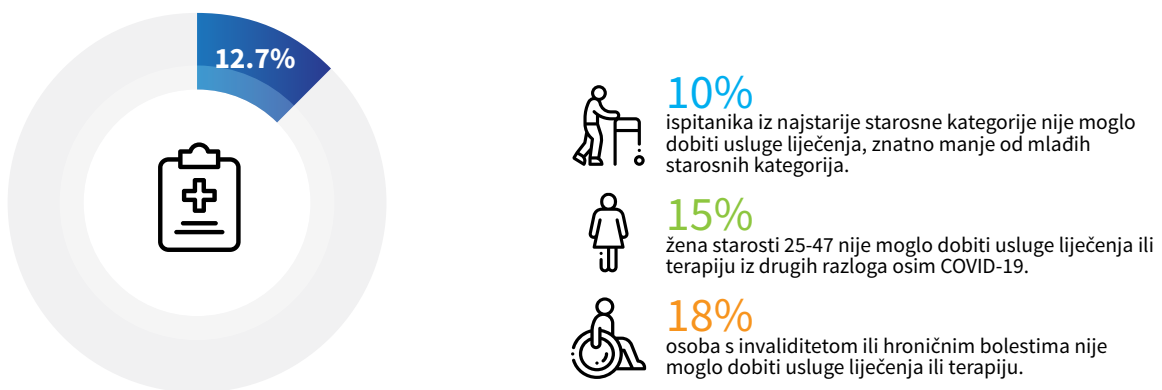

2.1.2. Nezadovoljene zdravstvene potrebe

Pristup zdravstvenoj zaštiti i liječenju iz drugih razloga osim COVID-19 bio je otežan, a u nekim slučajevima i onemogućen. Sveukupno, 12,7% ispitanika navodi nezadovoljene zdravstvene potrebe tokom pandemije. Najteže su pogođene osobe sa invaliditetom i hroničnim bolestima (od kojih 18 % nije moglo pristupiti terapiji) i porodice s djecom i mlađima od 18 godina. Nadalje, 15% anketiranih domaćinstava navodi nezadovoljene zdravstvene potrebe. Od onih koji sami sebe prepoznaju kao ranjivu kategoriju, 14% je izjavilo da nisu mogli doći do određenog medicinskog tretmana ili terapije.

Grafikon 5: Nezadovoljene zdravstvene potrebe zbog COVID-19

NEMOGUĆNOST LIJEČENJA ILI TERAPIJE

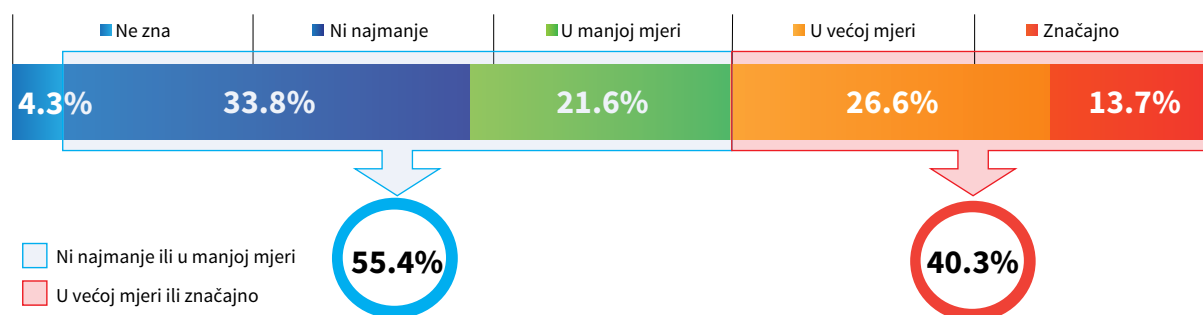
„Nisam mogao kod doktora iako sam se razbolio. Samim time nisam mogao dobiti doznake za bolovanje da opravdam odsustvo s posla, što je bilo problematično.”
Nihad, pripadnik LGBTQ+ zajednice

„Nismo mogli dobiti nikakve medicinske usluge, jer su sve institucije bile usmjerene samo na rješavanje problema korone.”
Dragana, opšta populacija

2.1.3. Efekti na mentalno zdravlje

Kriza je imala značajne efekte na mentalno zdravlje ljudi sa 40,3% koji navode povećanje stresa i straha od zaraze, posebno kod onih koji žive u pretrpanom i skučenom životnom prostoru. Samo trećina svih ispitanika ističe nepromijenjeni nivo stresa.

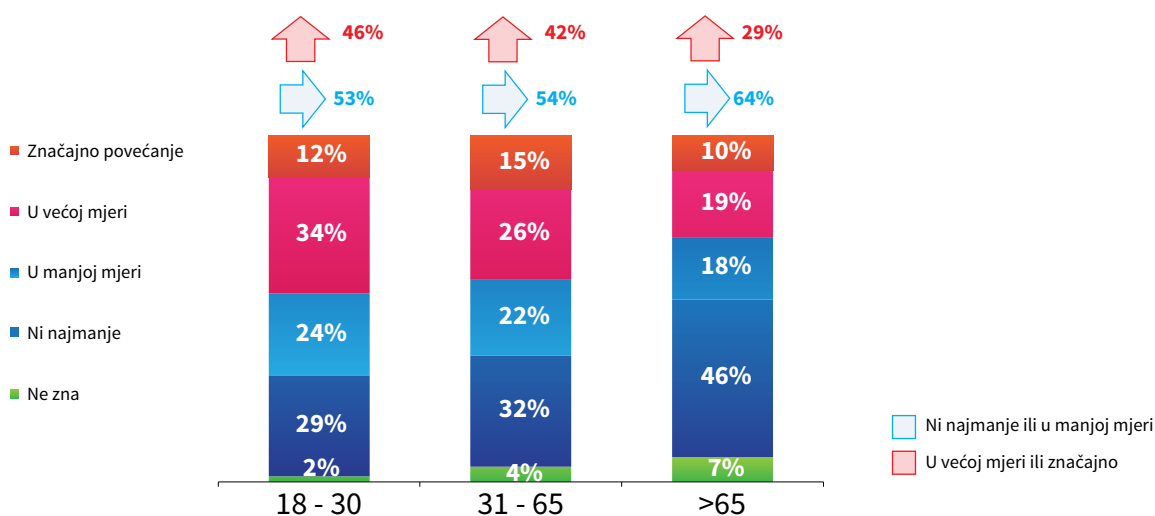
Grafikon 6: Povećanje nivoa stresa ili straha

„Prihodi moje porodice su desetkovani; naš društveni život je stao. Nismo mogli živjeti kao nekada, čak ni prošetati, otići u restoran ili obaviti kupovinu.”
Admir, opšta populacija

Ovo iskustvo je zajedničko kod znatno više žena od kojih je 46% navelo povećan nivo stresa sa čak 17% njih koje osjećaju ekstremni stres. Podaci pokazuju značajno različite rezultate za muškarce gdje 39% ne pokazuje povećanje nivoa stresa.

Grafikon 7: Povećanje nivoa stresa ili straha prema starosnoj kategoriji

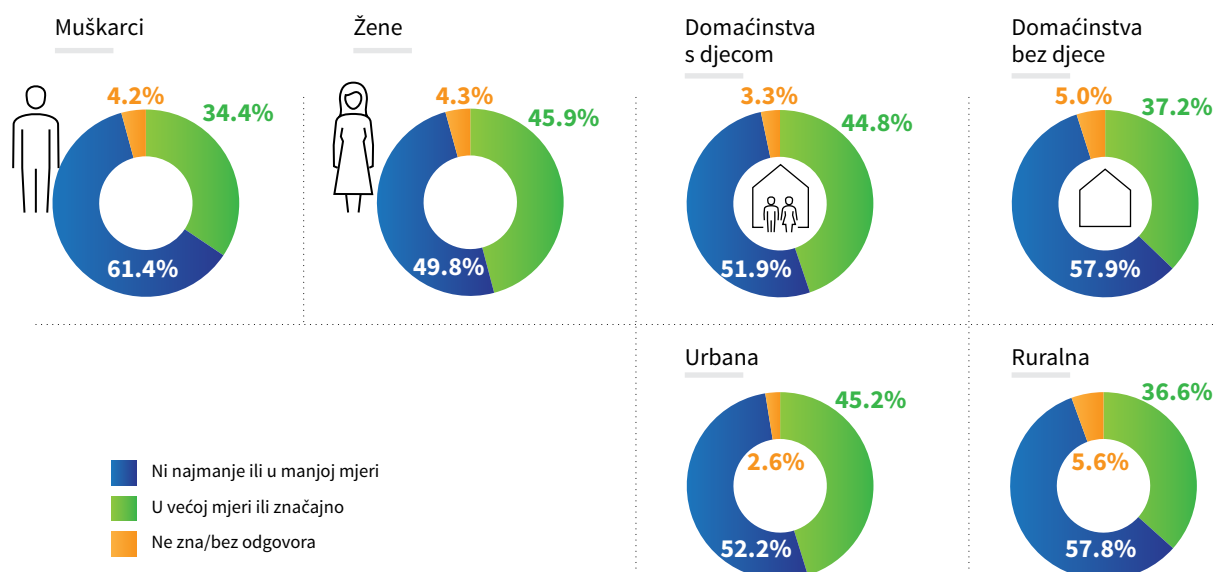
Pregled prema starosnoj kategoriji pokazuje da je povećan stres uzrokovan strahom od zaraze u pretrpanim i skućenim uslovima stanovanja bilo značajno viši u starosnoj kategoriji 18 do 50 (46%) te u urbanim sredinama (45%).

„Tri od pet članova našeg domaćinstva prestalo je raditi u martu. Svi smo dobili umanjene plate, a kuća nam je bila pretrpana.”
Tijana, Gradiška, interno raseljena

Zanimljivo je da, uprkos pripadnosti visokorizičnoj grupi u slučaju zaraze COVID-19, podaci ukazuju na značajno manji porast stresa kod najstarijih ispitanika (65+), od kojih je 64% iskusilo manje ili nikakvo povećanje stresa, a 46% uopšte ne navodi povećanje stresa.

„Krizu nije mnogo uticala ili promijenila naše živote, osim što ne idemo na posao. Bilo je straha od gubitka posla ako kriza potraje tako da smo novac trošili samo na osnovne potrebe i povećali štednju.”
Tijana, Gradiška, interno raseljena

Grafikon 8: Povećanje stepena stresa ili straha od zaraze zbog boravka u prenapučenom/premalom životnom prostoru

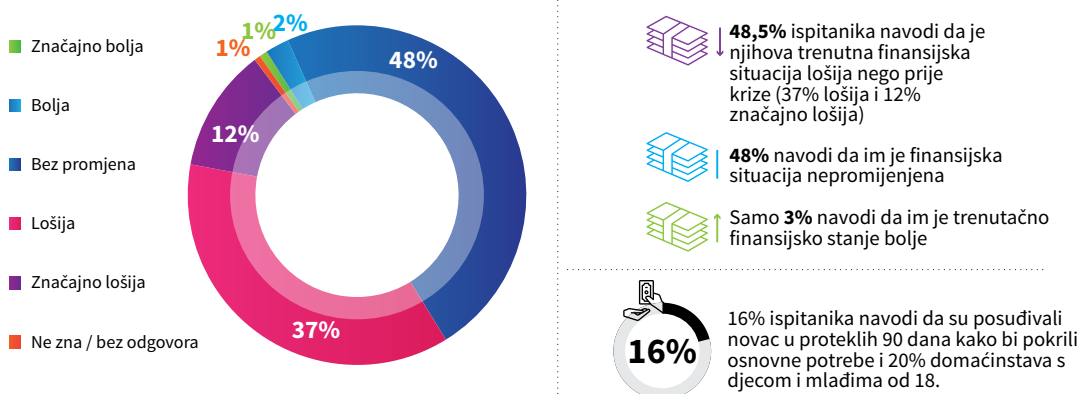

Kriza je ostavila značajne posljedice na mentalno zdravlje ljudi koji za sebe navode da su ranjiva kategorija, sa 18% takvih ispitanika koji ističu da se njihov nivo stresa i straha od zaraze znatno povećao. Ovo je posebno bilo izraženo među samohranim roditeljima (20%), siromašnima (23%), osobama sa invaliditetom ili hroničnim zdravstvenim problemima (19%) i pripadnicima nacionalnih manjina (21%).

2.2. Ekonomska situacija

Podaci iz istraživanja ukazuju na značajno pogoršanje finansijskog položaja domaćinstava. Finansijska situacija bila je gora za 48,5 % domaćinstava nego prije krize, a 12% domaćinstava je u znatno lošijem položaju.

Grafikon 9: Finansijska situacija u domaćinstvu: prije i sada

Posebno je pogođena starosna kategorija od 31 do 50 od čega se finansijska situacija pogoršala za 53% (kod 16% znatno lošija).

Od svih koji za sebe navode da su ranjiva kategorija, 54% navodi da se njihova finansijska situacija pogoršala, sa 14% je u znatno lošijem položaju. Ispitanici koji su sebe smatrali siromašnim čak i prije pandemije posebno su negativno pogođeni sa 63% koji navode da su doživjeli pogoršanje, odnosno 20% sa radikalno pogoršanom situacijom.

„[Covid-19 kriza] pogodila je [finansijsko stanje u domaćinstvu].
Supruga mi je izgubila bonus na platu.”
Admir, opšta populacija

„Finansijska situacija mi je ista, ali to ne znači da se ne bojim da bi se to moglo promijeniti i da ne mogu izgubiti posao svakog dana, jer se otpuštanja događaju svakodnevno.”
Iris, samohrani roditelj

„Situacija je sada mnogo gora. Suprug i ja smo ostali bez posla i trenutno nemamo nikakvih primanja.”
Dragana, opšta populacija

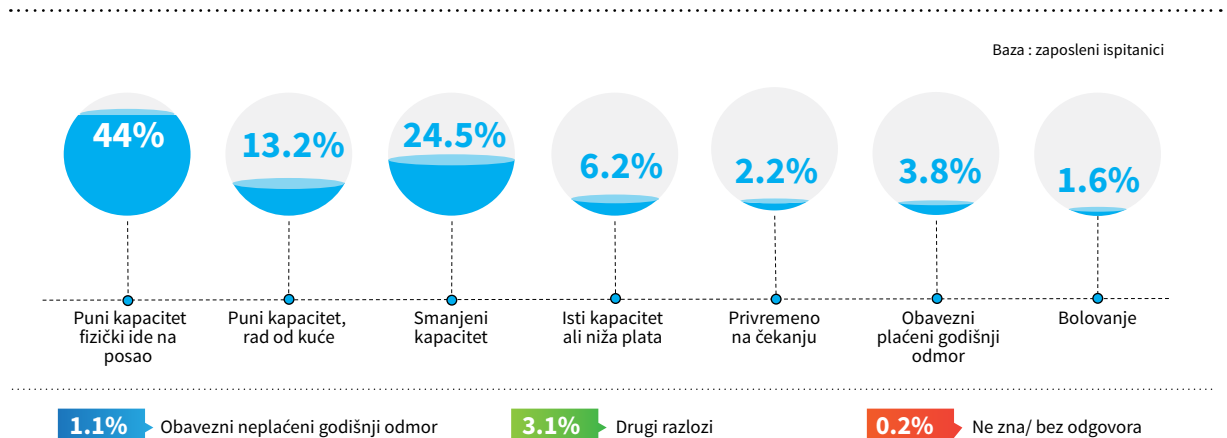
Finansijska situacija ostala je nepromijenjena za 48% domaćinstava.

2.2.1. Stanje zapošljavanja

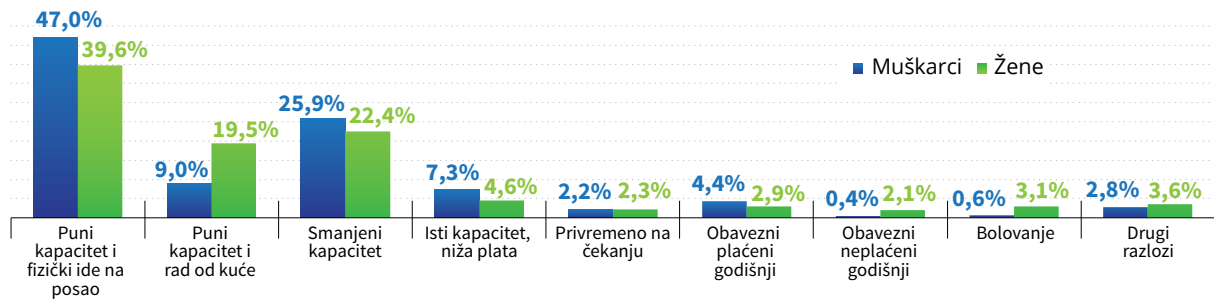
„Sin mi ne radi ovo ljeto. [...] Prošle godine je radio u kafiću.”
samohrani roditelj

Od početka primjene mjera za suzbijanje COVID-19, 44% zaposlenih ispitanika je nastavilo da radi u punom kapacitetu, uz fizičko prisustvo na radnom mjestu, dok je 13% nastavilo da radi u punom kapacitetu na daljinu.

Grafikon 10 a: Pregled radnog statusa ispitanika

Grafikon 10 b: Detaljan pregled stanja zaposlenosti ispitanika

Podaci pokazuju da znatno veći broj žena (19%) i dalje radi u punom kapacitetu od kuće, dok samo 9% muškaraca radi na daljinu. Zaposleni u domaćinstvima sa mjesečnim neto prihodima većim od 2.500 KM (23%) imali su veću vjerovatnoću rada od kuće.

„U početku nije bilo tako loše jer smo imali zalihe hrane i novca, ali sada kriza eskalira. Prije sam radio sezonske poslove, građevinu itd. ali sada ne radim. Potrošili smo svu ušteđevinu. Supruga je izgubila posao spremačice u hotelu. Sada nijedno od nas ne može naći posao.” siromašna populacija

Trend smanjenja sati rada i plata zaposlenih u kompanijama zabilježen je kod gotovo četvrtine radnika (24,5%), koji su radili smanjenim kapacitetom, uglavnom praćenim smanjenim prihodima. Međutim, 6% ispitanika je nastavilo da radi isti broj sati ali sa smanjenim prihodima. Ovaj trend smanjenog kapaciteta rada i prihoda je naročito izražen kod ispitanika iz u najsiromašnijih domaćinstava, odnosno onih s neto mjesečnim prihodom do 500 KM, od čega je 34% radilo smanjenim kapacitetom i 14% je nastavilo da radi istim kapacitetom, ali sa smanjenim prihodom.

„Izgubila sam dosta mušterija jer nisam mogla čistiti kuću dok oni rade od kuće. Njima je to smetnja. Sada održavam samo kod onih koji još uvijek idu na posao. Zarada mi se sada prepolovila.” samohrani roditelj

Nadalje, 4% zaposlenih navodi da su morali otići na godišnji odmor, 1% navodi da su morali otići na neplaćeni godišnji odmor, 2% je bilo na bolovanju, a 2% ispitanika je privremeno upućeno na čekanje.

U intervjuima sa ranjivim kategorijama, ispitanici su izrazili visok stepen zabrinutosti zbog njihovog radnog statusa i buduće perspektive za zapošljavanje. Prema njihovom iskustvu, vrlo je malo poslodavaca koji zapošljavaju zbog čega je izuzetno teško naći novi posao.

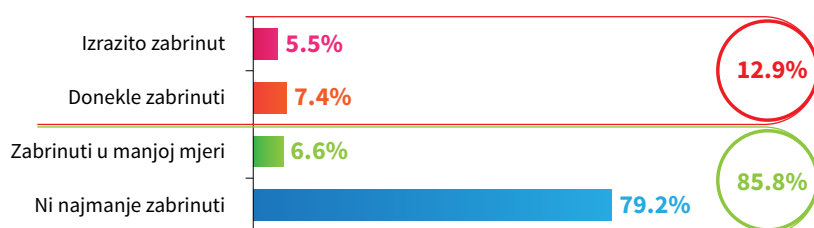
„I suprug i ja smo ostali bez posla i sada nam je teško naći novi posao. Zabrinuti smo jer imamo dvoje djece i nemamo prihoda.” opšta populacija

„Znam ih puno koji su ostali bez posla i ne mogu naći novi. Vrlo malo je oglasa za posao.”
Interno raseljeni

2.2.2. Zabrinutosti oko deložacije i gubitka krova nad glavom

Kriza je izazvala poteškoće ljudima kod plaćanja kredita ili otplaćivanja hipoteke, što je intenziviralo njihov strah od deložacije i gubitka krova nad glavom. Istraživanje je pokazalo da je 13% ispitanika imalo osjećaje zabrinutosti po tom pitanju, a 5% je izjavilo da su vrlo zabrinuti.

Grafikon 11: Zabrinutosti zbog moguće deložacije ili gubitka krova nad glavom

Posebno su pogođena domaćinstva čiji je neto mjesečni prihod bio ispod 500 KM, od čega su 8% veoma zabrinuti oko deložacije i gubitka krova nad glavom. Ranjivost po ovom pitanju ističu samohrani roditelji (14%), osobe sa invaliditetom ili hroničnim bolestima (11%), osobe u stanju relativnog siromaštva (15%), pripadnici romske zajednice (29%) i nacionalnih manjina (11%).

2.3. Strategije domaćinstava za zadovoljavanje osnovnih potreba

Sve lošija finansijska situacija iziskivala je od građana da se upuste u niz mehanizama za rješavanje problema i metoda kako bi zadovoljili svoje osnovne potrebe.

2.3.1. Zaduživanje

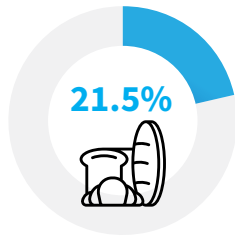
Među ispitanicima, 16 % ih se moralo zadužiti kako bi pokrili svoje osnovne potrebe. Zaduživanje je bilo znatno izraženije među domaćinstvima s djecom mlađom od 18 godina (20%) i pripadnicima ranjivih kategorija (23%), posebno samohranim roditeljima (24%), osobama sa invaliditetom i hroničnim bolestima (22%), siromašnima (35%), interno raseljenima (23%) i nacionalnim manjinama (26%).

2.3.2. Smanjena potrošnja hrane

Da bi zadovoljili druge potrebe, 21,5 % ispitanika navodi da su morali smanjiti potrošnju hrane. Navedeno je znatno češće slučaj među stanovništvom u ruralnim područjima (25%).

Grafikon 12: Pristupačnost i smanjenje potrošnje hrane

SMANJENJE POTROŠNJE HRANE U DOMAĆINSTVU

- **Za najmlađu starosnu kategoriju** je najmanje vjerovatno da će smanjiti potrošnju hrane (**86%** ne bilježi smanjenje hrane), dok je 24% ispitanika starije dobi 30-65 i 23% starijih od 65 godina smanjilo potrošnju hrane).
- Za osobe u **ruralnim područjima** je vjerovatnije da će smanjiti potrošnju hrane (**25%**) u poređenju sa **17%** u urbanim područjima.
- Smanjena potrošnja hrane kako bi se mogle zadovoljiti osnovne potrebe bila je najizraženija među ispitanicima u ranjivim grupama (**34%**):
 - Relativno siromašni – **55%**
 - Osobe s invaliditetom ili hroničnim bolestima – **33%**
 - Samohrani roditelji – **33%**
 - Interno raseljeni – **29%**
 - Nacionalne manjine u mjestu povratka nakon rata – **42%** smanjilo potrošnju hrane radi zadovoljavanja osnovnih potreba.

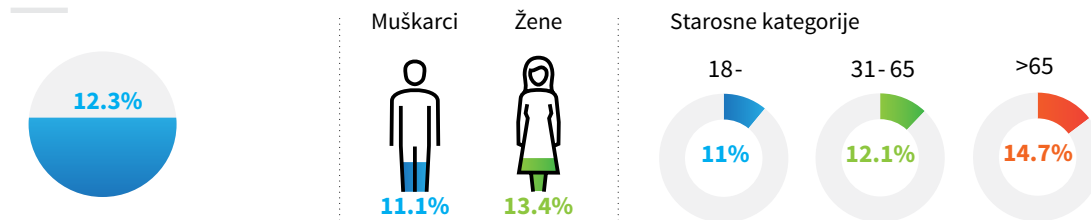
Među pripadnicima ranjivih kategorija, 34% navodi da su bili prisiljeni pribjeći smanjenoj potrošnji hrane. Najviše pogođeni su bili oni koji su se smatrali siromašnima čak i prije krize sa smanjenjem potrošnje hrane kod više od polovine (55%) njih kako bi pokrili druge potrebe.

2.3.3. Aktiviranje mreža podrške

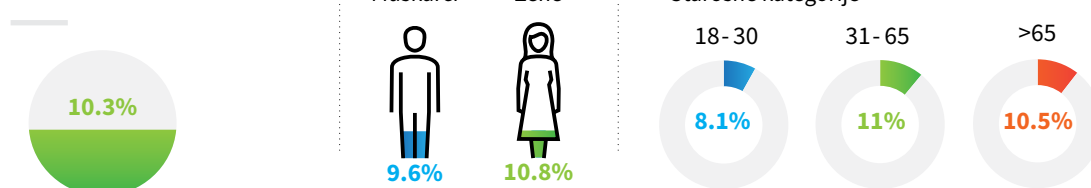
Zbog krize, ljudi su bili prisiljeni zatražiti pomoć od institucija i porodice ili prijatelja tokom pandemije sa 12% ispitanika koji navode pomoć porodice i prijatelja u inostranstvu i 10% njih koji primaju pomoć u Bosni i Hercegovini. Među ispitanicima iznad 65 godina starosti, 5% je zatražilo pomoć u pribavljanju hrane i lijekova.

Grafikon 13: Mreže podrške porodice i prijatelja

POMOĆ PORODICE I PRIJATELJA IZ INOSTRANSTVA

POMOĆ PORODICE I PRIJATELJA IZ BIH

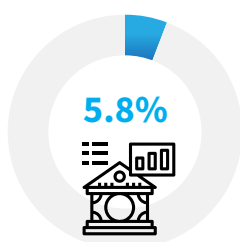
Domaćinstva koja su zatražila i dobila pomoć su uglavnom ona s neto mjesečnim prihodima ispod 500 KM, uključujući i samohrane roditelje, osobe s invaliditetom ili hroničnim oboljenjem, osobe u stanju relativnog siromaštva i nacionalne manjine.

2.3.4. Podnošenje zahtjeva za reprogramiranje ili moratorij na kredit

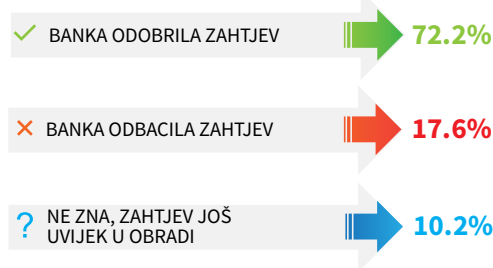
Među ispitanicima, 6% je zatražilo reprogramiranje ili moratorij na kredit. Nešto je to češći slučaj među domaćinstvima sa djecom i mlađima od 18 godina starosti (8%) te onima u stanju relativnog siromaštva (11%).

Grafikon 14: Ispitanici koji su zatražili reprogramiranje ili moratorij

PODNESEN ZAHTJEV ZA
REPROGRAMIRANJE ILI
MORATORIJ

5,8% ispitanika je podnijelo zahtjev za reprogramiranje ili moratorij na kredit, od čega je većini (72%) odobren zahtjev.

Baza: podnesen zahtjev za reprogramiranje ili moratorij na kredit

Među ispitanicima je odobreno 72% zahtjeva, a 10% je još uvijek u obradi. Međutim, 17,6% zahtjeva je odbijeno, što je za rezultat imalo još i veći strah od deložacije i veću vjerovatnoću gubitka krova nad glavom.

2.3.5. Prijem doznaka iz inostranstva

Prema istraživanju, 10% ispitanika se i prije krize redovno oslanjalo na doznake od prijatelja i porodice iz inostranstva. Najčešće je to slučaj među domaćinstvima sa neto mjesečnim prihodom do 900 KM (14%) i ranjivim kategorijama (14%), a posebno kod samohranih roditelja (16%), osoba sa invaliditetom ili hroničnim bolestima (16%), osobama u stanju relativnog siromaštva (14%), interno raseljenima (15%) i nacionalnim manjinama (22%).

Doznake su ostale nepromijenjene kod 65% ispitanika, dok gotovo četvrtina ispitanika prima smanjene iznose doznaka (24%).

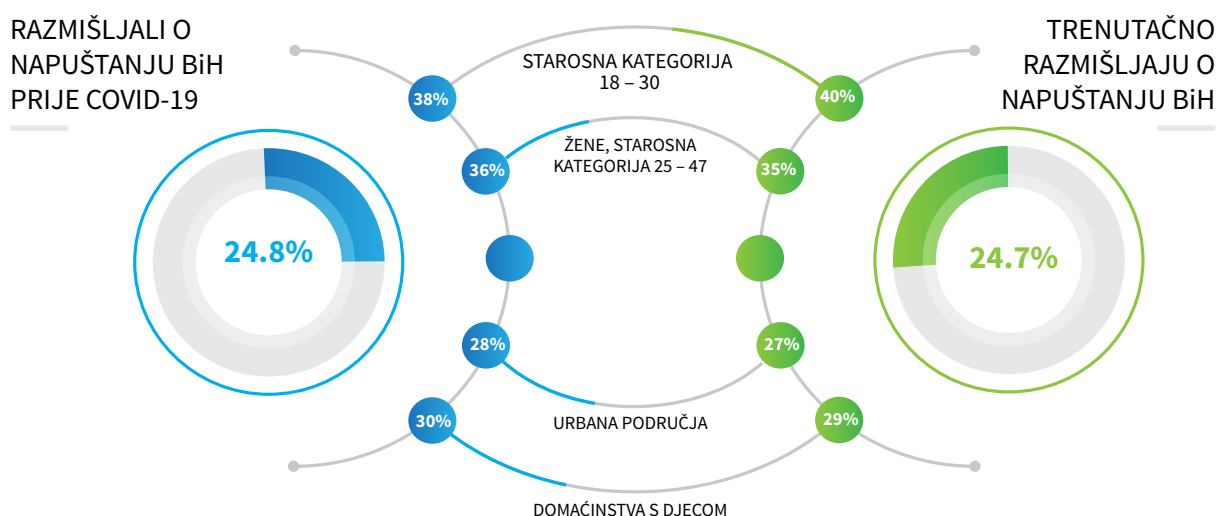
2.3.6. Prehrambeni suverenitet

Od početka pandemije, 15% domaćinstava je po prvi puta bilo prisiljeno pribjeći uzgoju voća i povrća ili držanju stoke ili peradi kako bi pomogli u zadovoljavanju svojih potreba za hranom. Ovakav izbor je manje prisutan kod starijih ispitanika (65+) i stanovništva u urbanim sredinama.

2.3.7. Osobe koje razmišljaju o napuštanju Bosne i Hercegovine

Migracije iz Bosne i Hercegovine su bile jedan od tekućih problema čak i prije krize uzrokovane COVID-19 virusom. Prema istraživanju, 25% ispitanika je razmišljalo o napuštanju Bosne i Hercegovine i prije krize. O odlasku su najčešće razmišljali mladi (18-30, 38%), oni u najproduktivnijoj dobi (31-50, 32%) i porodice sa djecom (30%). Kod domaćinstava sa zaradom ispod 500 KM mjesečno (21%) znatno je manja vjerovatnoća da će razmatrati ovu mogućnost.

Grafikon 15: Ispitanici koji razmišljaju da napuste Bosnu i Hercegovinu

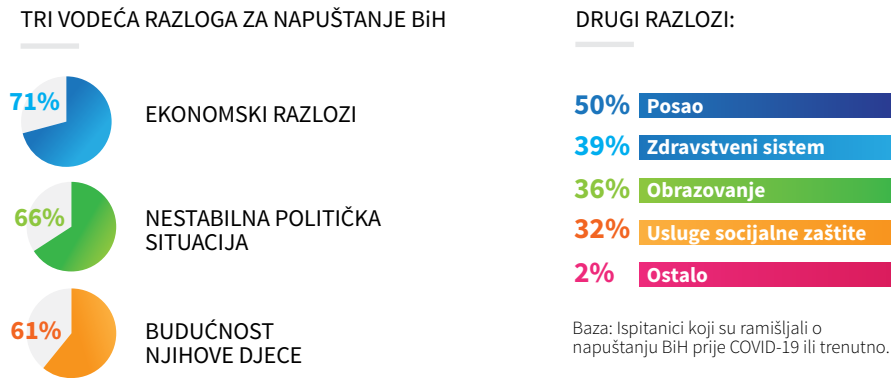
Istraživanje pokazuje da nije bilo promjena u namjerama za odlazak iz Bosne i Hercegovine. Ipak, četvrtina svih ispitanika je razmišljala o odlasku iz zemlje.

„Namjeravam poslati dijete [u inostranstvo], ali ja ne bih nikada [otišla].“ Iris, samohrani roditelj

„Ne možemo nigdje jer su sve granice zatvorene. Nemamo nikakve mogućnosti. Radije bih otišao u Njemačku da radim, da prehranim porodicu.“ Mirsad, siromašno stanovništvo

Tri vodeća razloga zašto ispitanici razmišljaju o napuštanju zemlje su ekonomski (71%), nestabilna politička situacija (66%) i budućnost njihove djece (61%).

Grafikon 16: Razlozi za napuštanje Bosne i Hercegovine

Ekonomski razlozi su vodeći među svim demografskim grupama, ali posebno kod osoba sa invaliditetom ili hroničnim bolestima i siromašnima (79%).

Nestabilna politička situacija je nešto češći razlog kod muškaraca (71%) nego kod žena i kod ispitanika u urbanim sredinama (71%), a znatno češća među domaćinstvima sa neto mjesečnim prihodom iznad 2.500 KM (80%).

Očekivano, *budućnost njihove djece* je najčešći razlog kod starosne kategorije od 31 do 50 godina i za one s djecom mlađom od 18 godina (67%).

„Ovdje je okruženje toksično. Ne samo iz finansijskih razloga, već i zbog političke situacije. Skroz toksično i nemam više energije da se borim protiv toga i ispravljam nepravde.“
Iris, samohrani roditelj

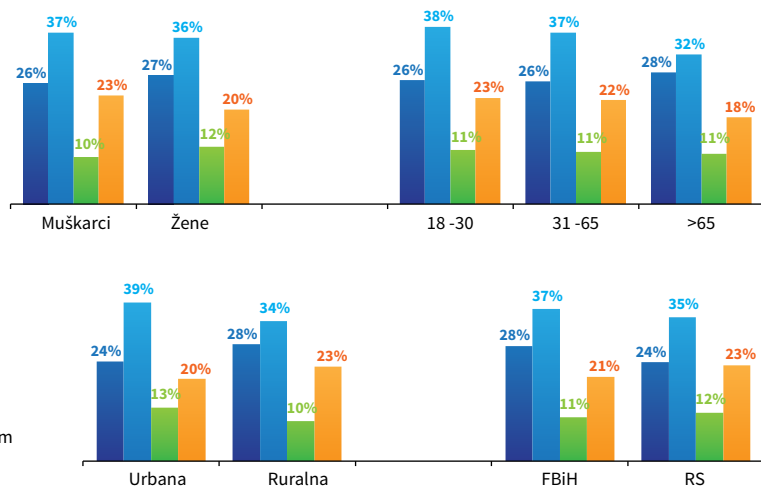
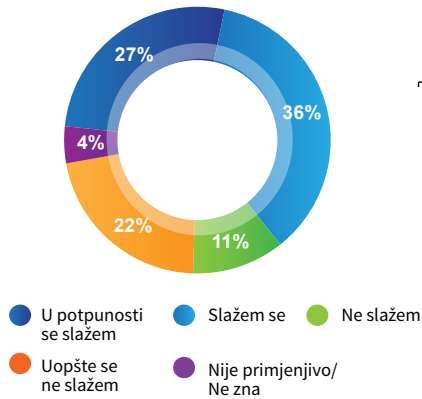
2.4. Pristup institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života

Prema istraživanju, 63% ispitanika se slaže da su mjere za suzbijanje širenja COVID-19, posebno mjere samoizolacije, karantena i policijskog sata značajno utjecale na sposobnost njihovog domaćinstva da se nosi sa situacijom i obavlja najosnovnije funkcije.

Ispitanici iz reda najranjivijih kategorija su najčešće navodili da se *u potpunosti slažu* sa ovom izjavom (32%), prvenstveno samohrani roditelji (38%), osobe sa invaliditetom ili hroničnim bolestima (32%), osobe u stanju relativnog siromaštva (36%) i domaćinstva sa neto mjesečnim prihodom do 500 KM.

Grafikon 17: Efekti na sposobnost domaćinstva da se nosi sa situacijom i obavlja osnovne funkcije

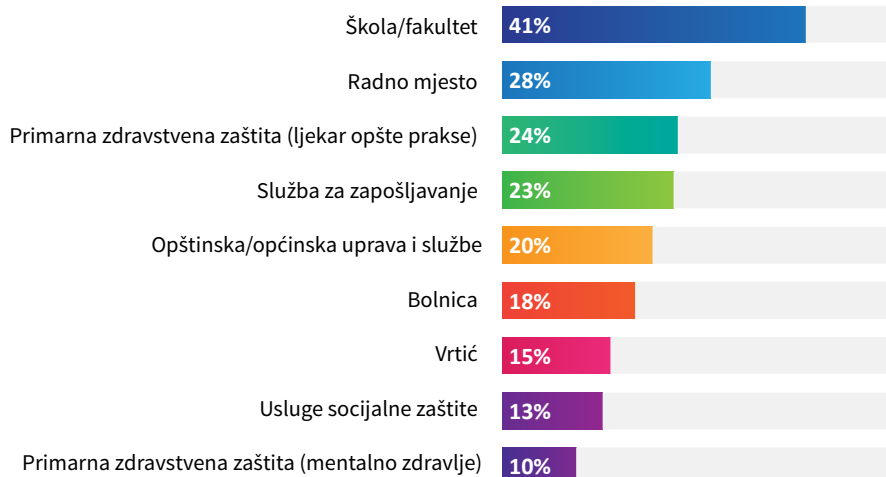
Mjere za kontrolisanje COVID-19, posebno mjere samoizolacije, karanten i policijski sat, značajno su utjecale na sposobnost mog domaćinstva da se nosi sa situacijom i obavlja osnovne funkcije

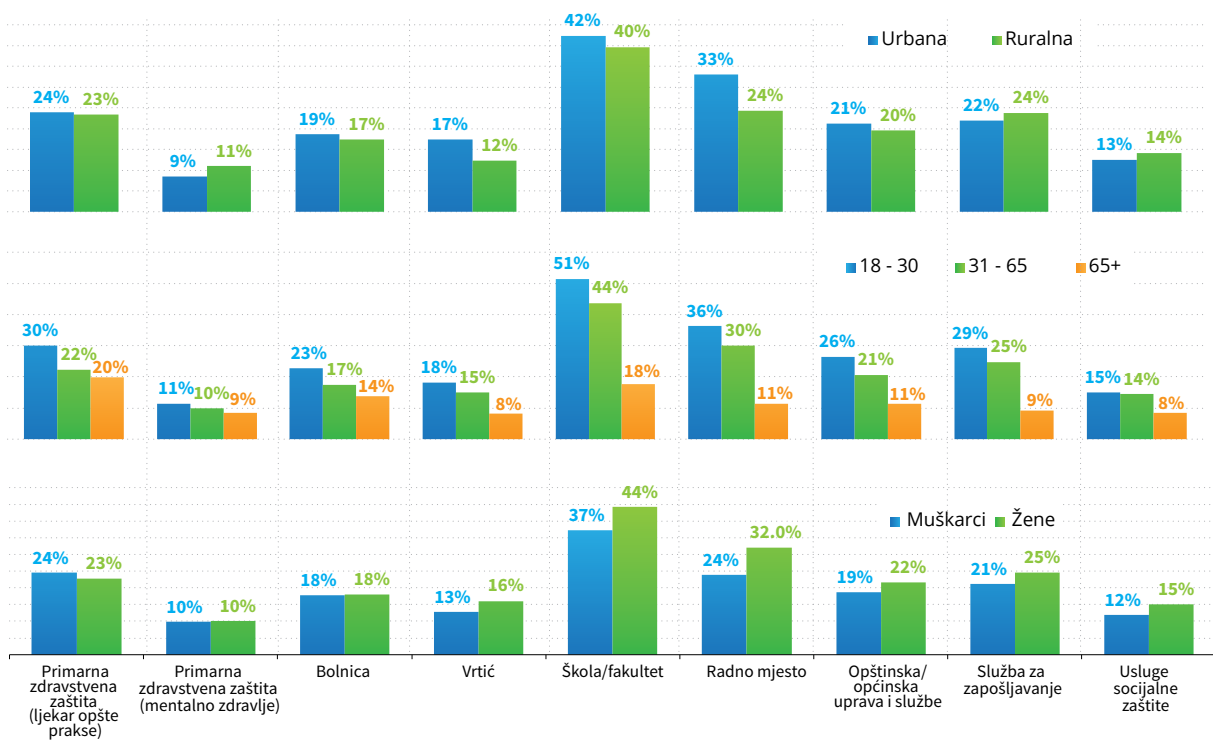
Istraživanje potvrđuje da je kod značajnog broja smanjen pristup institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života, što je imalo značajne efekte na njihovo blagostanje kao i kvalitetu života.

Mjere suzbijanja širenja uključivale su zatvaranje vrtića i škola, sa ozbiljnim efektima na djecu i mlade. Škole su se manje ili više uspješno prebacile na improvizovane metode nastave online. Stoga je zatvaranje škola i fakulteta pogodilo 41% domaćinstava. Najveći broj onih koji nisu imali pristup školama ili fakultetima otpada na mlađe generacije, više od polovine ispitanika u dobi od 18 do 50 i domaćinstva s djecom i mlađima od 18 godina starosti (66%), dok je 15% domaćinstava imalo probleme zbog zatvaranja vrtića.

Grafikon 18 a: Domaćinstva pogođena ograničenim pristupom institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života

Grafikon 18 b: Detaljan pregled domaćinstva pogođena ograničenim pristupom institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života

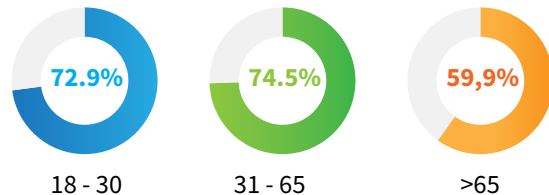
Grafikon 19: Ispitanici pogođeni ograničenjima fizičkog pristupa školama ili fakultetima

Baza: Ispitanici čiji članovi domaćinstva pohađaju nastavu.

Škole/fakulteti

Očekivano, ograničen pristup školama i fakultetima najčešće se javlja u domaćinstvima s djecom i mladima od 18 godina (78,4%).

Muškarci

71.3%

Žene

74.7%

Domaćinstva s djecom i mladima od 18

78.4%

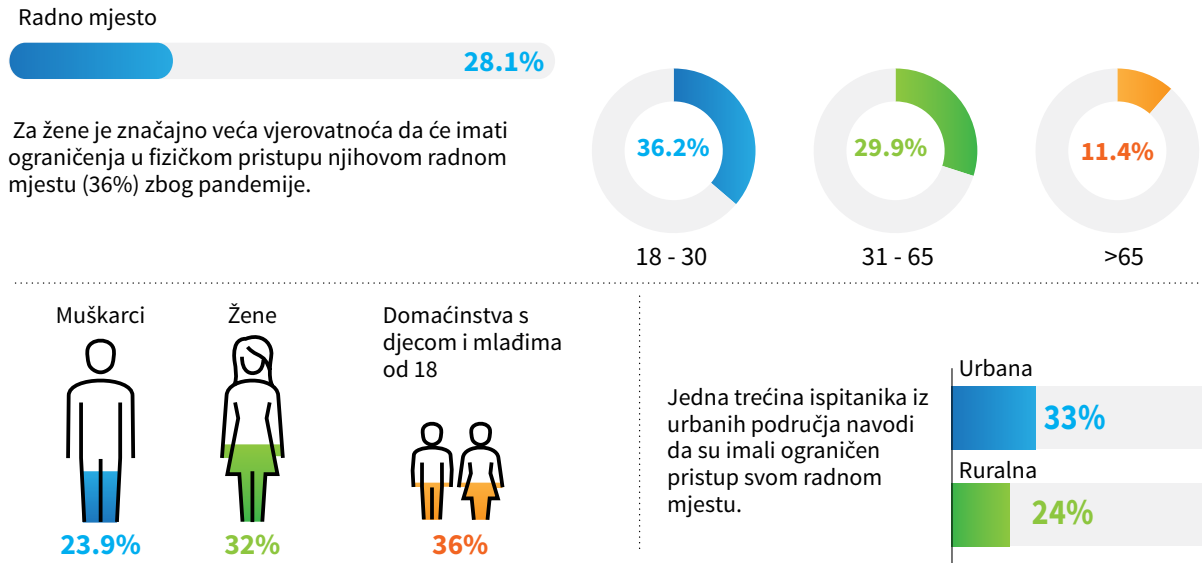
Ograničen pristup za 76% žena iz starosne kategorije 25-47 školama/fakultetima tokom COVID-19 krize.

76%

Postojeća situacija imala je snažne efekte na tržište rada i način poslovanja. Dok su neki zatvorili poslovanje, drugi su inovativno prešli na online metode rada, uvođenje fleksibilnog radnog vremena, rad od kuće i na daljinu. Istraživanje je pokazalo da 28% ispitanika nije moglo fizički pristupiti svom radnom mjestu i to najčešće žene (32%), mladi (36%), stanovništvo u urbanim sredinama (33%) i oni s djecom ispod 18 godina (36%).

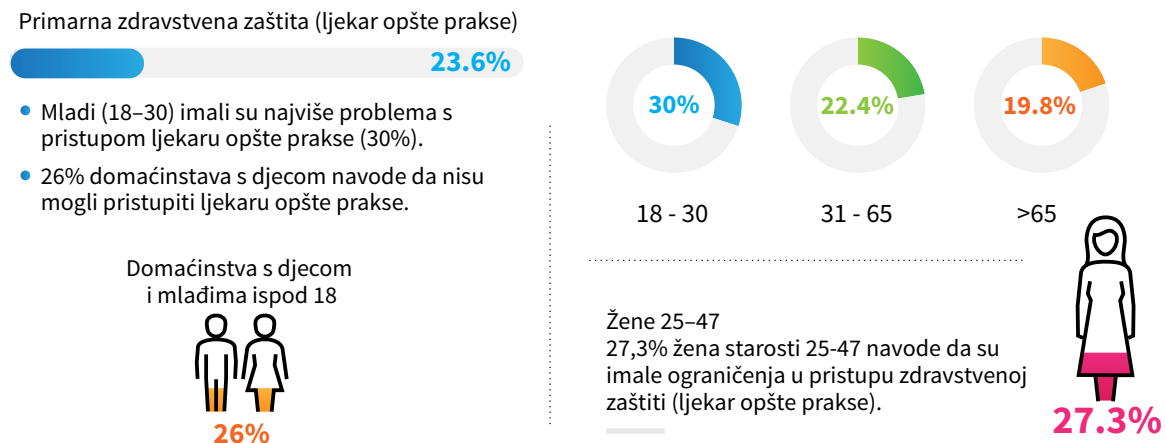
Grafikon 20: Ispitanici pogođeni ograničenjima fizičkog pristupa njihovom radnom mjestu

Prema istraživanju, 24% ispitanika nije moglo pristupiti primarnoj zdravstvenoj zaštiti (ljekari opšte prakse). Veći broj slučajeva zabilježen je među mladim ispitanicima starosti od 18 do 30 godina.

Nemogućnost pristupa ljekaru opšte prakse posebno negativno utiče na ranjive kategorije. Naime, 33% siromašnih domaćinstava nije imalo pristup ljekaru opšte prakse.

Grafikon 21: Ispitanici pogođeni ograničenjima u fizičkom pristupu primarnoj zdravstvenoj zaštiti

„Najviše me pogodila nemogućnost pristupa zdravstvenim ustanovama. Također, bilo je teško doći i do svih ostalih institucija zbog sveprisutnog straha i mjera za suzbijanje širenja.”
Dragana, opšta populacija

Pored navedenog, prema podacima iz istraživanja, ispitanike pogađa i smanjeni pristup službama za zapošljavanje (23%), općinskoj/opštinskoj upravi i službama (20%), bolnicama (18%), vrtićima (15%), službama za socijalnu zaštitu (13%) i primarnoj zdravstvenoj zaštiti i mentalnom zdravlju (10%).

2.5. Obrazovanje i prelazak na online nastavu

2.5.1. Pregled stanja

Mjere suzbijanja širenja uključivale su zatvaranje škola i prelazak na učenje na daljinu, prvenstveno kroz kombinaciju mrežnih platformi i aplikacija pametnih telefona i e-pošte za komunikaciju s nastavnicima putem digitalnih usluga.

„Na mene se negativno odrazilo jer nije bilo predavanja u školama već online. Djeca se nisu družila, nisu imala društveni život, bilo im je dosadno.” Dragana, opšta populacija

Istraživanje daje uvid u efekte promjena u obrazovnom sistemu i prelaska na online nastavu na različita domaćinstva te najčešće probleme i izazove.

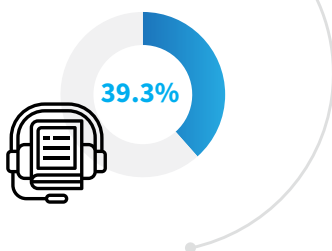
„Niko ne pita imamo li uslove za nastavu online. Počela je nastava online, a u kući nismo imali kompjuter ili internet. Srećom, od jednog našeg komšije smo dobili tablet kako bi moj sin barem mogao prisustvovati nastavi. Uči od kuće tako da mu niko ne može doći da pomogne.” Mirsad, siromašno stanovništvo

Od početka pandemije, 39,3% anketiranih domaćinstava ima člana domaćinstva koji pohađa online nastavu ili upisanog u neki drugi oblik obrazovanja, uključujući i usavršavanja. Nešto veći broj žena pohađao je online nastavu (41%) u odnosu na muškarce (37%).

Grafikon 22: Domaćinstva sa online nastavom, edukacijama ili usavršavanjima

39,3% ispitanika ili članovi njihovih domaćinstava pohađali su online nastavu ili programe edukacije tokom COVID-19 krize. Očekivano, najviše je pogođena starosna kategorija 18–50 (18–30, 51% i 31–50, 55%) i domaćinstva s djecom mlađom od 18 godina (67%).

POHAĐALI ONLINE
NASTAVU ILI PROGRAM
EDUKACIJE

SVI ISPITANICI

Online nastavu je pohađao značajno manji broj iz ranjivih kategorija ili njihovih članova domaćinstva (32%). Vjerovatnoća je značajno manja za sljedeće kategorije :

- 31% Siromašni
- 30% Samohrani roditelji
- 30% Interno raseljeni
- 27% Osobe s invaliditetom i hroničnim bolestima

DOMAĆINSTVA S DJECOM I MLAĐI OD 18

Među domaćinstvima s djecom i mlađima ispod 18 godina, 67% ispitanika ili članova domaćinstava navodi pohađanje nastave online; 65% pripada ranjivim kategorijama:

- 69% Interno raseljeni
- 69% Osobe s invaliditetom i hroničnim bolestima
- 66% Siromašni
- 61% Samohrani roditelji

Tokom krize COVID-19, 67% domaćinstava sa djecom mlađom od 18 godina imalo je člana koji je na ovaj način pohađao nastavu ili bio dijelom obrazovnog procesa.

„Online škole su loše u smislu testiranja znanja. Djeca su manje učila; provlačili se i više prepisivali.”

Dragana, opšta populacija

„Daleko smo od toga da imamo odgovarajuću nastavu online. Na fakultetima uopšte ne funkcionišu online predavanja.”

pripadnik LGBTQ+ zajednice

Privremeno napuštanje tradicionalnih načina rada u obrazovanju imalo je snažne efekte na ranjive kategorije ispitanika koji su se suočili sa značajnim strukturnim izazovima u tranziciji na sistem online. Podaci pokazuju da je značajno manji postotak domaćinstava sa članovima iz ranjivih kategorija (samo 32%) sa članom koji je pohađao nastavu ili bio dio obrazovnog procesa tokom posmatranog perioda. Samo je 31% relativno siromašnih domaćinstava i 30% domaćinstava samohranih roditelja imalo člana domaćinstva koji je pohađao online nastavu ili bio dio obrazovnog procesa. S druge strane, 44% anketiranih domaćinstava koja nisu u ranjivim kategorijama imali su člana domaćinstva koji od marta pohađa online nastavu.

„Osnovni problem sa internetom je što stalno puca veza. Nemamo dobru konekciju ... i nismo spremni za to.” samohrani roditelj

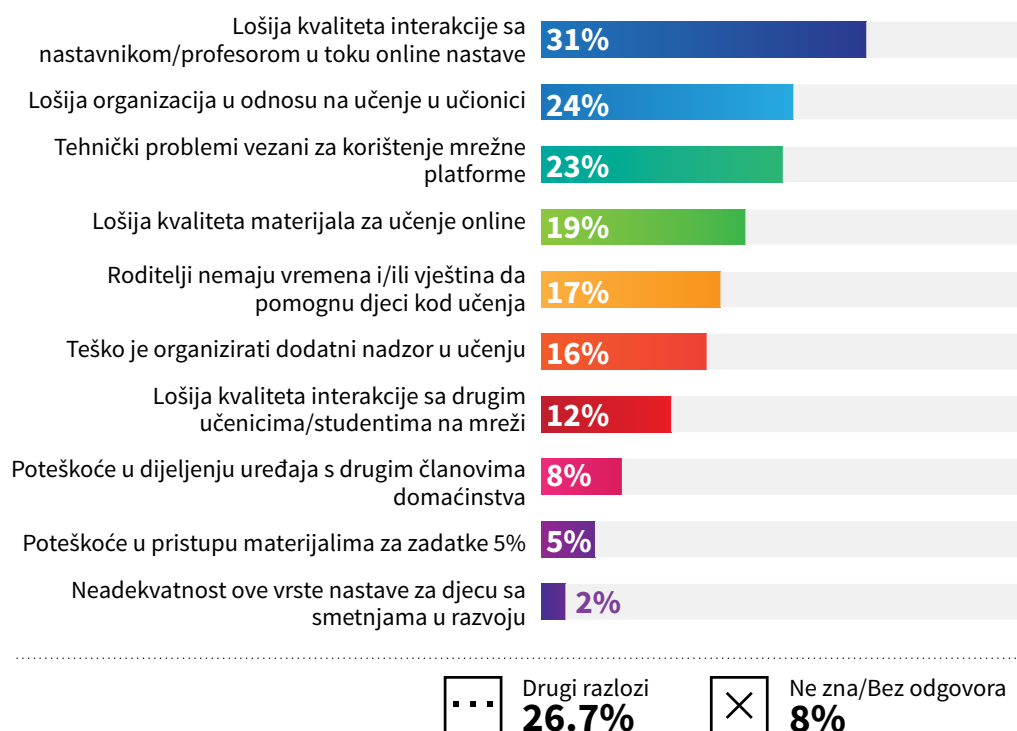
„Puno ih je pogodilo. Škola nije samo učenje; škola je društveni život. Isto vrijedi i za odrasle.” opšta populacija

„Mislim da nam treba više roditeljskih sastanaka uz mjere sigurnosti. Roditelji i nastavnici moraju se sastajati najmanje jednom mjesečno. Treba vam ljudsko prisustvo i ‘živa riječ.’” samohrani roditelj

2.5.2. Izazov prelaska na online nastavu

Rezultati istraživanja pokazuju da su tri problema s kojima se ispitanici najčešće susreću kod online obrazovanja uključivale slabiju kvalitetu interakcije sa nastavnicima putem interneta (31%), veću dezorganizaciju u odnosu na nastavu u učionicama (24%) i tehničke probleme povezane sa mrežnim platformama (23%).

Grafikon 23: Problemi tokom online nastave ili usavršavanja

Značajan problem utvrđen je u domaćinstvima sa djecom i mlađima od 18 godina starosti (21%) zbog nemogućnosti roditelja (usljed nedostatka vremena i/ili znanja) da pomognu djeci da razumiju predavanja. Očekivano, najviše su pogođeni ispitanici u starosnoj kategoriji od 31 do 50 (20%), jer su mnogi morali da rade od kuće i nisu imali dovoljno vremena da pomognu djeci sa nastavom online.

Najmlađi ispitanici (18 do 30 godina starosti) su nezadovoljni kvalitetom materijala za online nastavu (26%).

Kao osnovni problem, ranjive kategorije navode slabiju kvalitetu interakcije sa nastavnikom (26%) i tehničke probleme sa online platformama (tj. lošu internet konekciju i nedostatak adekvatne opreme).

„Bilo je poteškoća jer romska djeca nemaju kompjutere, tablete ili mobilne telefone. Isto tako, roditelji ne znaju kako se prijaviti na platformu.” pripadnik romske zajednice

„Neko možda uopšte nema kompjuter zbog svoje finansijske situacije. Dakle, vjerujem da bi trebali dati barem neke subvencije roditeljima ili barem im platiti internet.” pripadnik LGBTQ+ zajednice

U intervjuima, ispitanici su uglavnom nezadovoljni izostankom socijalizacije za djecu i naglašavaju nedostatak izloženosti socijalnom učenju koje bi inače stekli u školi sa ostalima iz razreda. Pored toga, pohađanje nastave predstavlja rutinu i oblik fizičke aktivnosti i definitivno znači manje vremena provedenog ispred ekrana.

Osim nedostatka socijalnog aspekta, ispitanici su naglasili slabije organizovane testove, manju kontrolu i veće mogućnosti za djecu da varaju na provjerama znanja online. U diskusijama su ispitanici istakli da je način izvođenja nastave u određenoj mjeri bio lakši i opušteniji za djecu, ali da su u istom periodu naučila mnogo manje. Istakli su da je online nastava osmišljena za prisustvo učenika tokom nastave, ali ne i da prati koliko uče. Nadalje, navode da djeca imaju slabiju koncentraciju kod kuće u odnosu na nastavu, a također su manje zainteresovana za učenje i vjerovatnije će im biti dosadno.

„Online nastava je bila u toku, ali bilo je samo važno da se javi i prijavi da je prisutan. Napravili su da je to prepušteno, što se odražava na pravilno usvajanje znanja.” samohrani roditelj

„Učenici su nezainteresirani, umjesto toga uglavnom roditelji pohađaju nastavu, a njihove zadatke na kraju obavljaju njihovi roditelji ili treća strana.” Interno raseljeni

„Nemaju toliko odgovornosti kao što bi imali da pohađaju redovnu nastavu. Pohađaju oni nastavu, ali sada mogu proviriti u svesku da odgovore na pitanja koja bi se trebala znati napamet.” samohrani roditelj

2.5.3. Pozitivni aspekti prelaska na online nastavu

Online obrazovanje se uglavnom doživljava kao nužnost da odgovori na situaciju, a ne kao trajno rješenje. U pozitivnom tonu, primijećeno je da online nastava omogućava djeci da nastave školovanje bez većih prekida ili gubitka znanja.

Dodatna prednost koja se navodi uključuje veću dostupnost materijala i mogućnost da se pristupi platformama od kuće. Međutim, to je dovelo do dodatnog problema organizacije nadzora mlađe djece, njihovog podučavanja i pružanje aktivne pomoći. Domaćinstva sa većim prihodima imala su prednosti u pogledu lakoće pristupa opremi i internetu i stoga su u tom smislu mogla pružiti odgovarajuće okruženje za učenje i pohađanje online nastave.

2.5.4. Stariji i mlađi školski uzrast i online obrazovanje

Iskustvo online obrazovanja zavisi od mnogo faktora, ali posebno o starosti djeteta. Generalno, stariji uzrast ima tendenciju da se bolje nosi, dok su iskustva uglavnom negativna za mlađi uzrast i njihove roditelje. Ispitanici su u intervjuima navodili svoje iskustvo da su djeca osnovnoškolskog uzrasta imala veće probleme kod praćenja online nastave i da je to stvorilo dodatni pritisak na roditelje.

Najveći problemi kod internet nastave s kojima su se suočavali mlađi uzrasti i oni koji se o njima brinu su pristup mrežnim platformama i svakodnevni nadzor. Mlađa djeca nisu u mogućnosti samostalno pristupiti mrežnim platformama i mnogo im je teže nositi se s predavanjima online. Oni također imaju više koristi od direktne interakcije sa nastavnicima. Nemogućnosti samostalnog korištenja online platforme podrazumijeva da staratelji moraju stalno pomagati djetetu da se snađe na online platformi za vrijeme nastave. Online nastava za mlađi uzrast zahtijeva aktivno učešće roditelja i mnogi istovremeno moraju raditi od kuće, što stvara ogroman pritisak na roditelja. Ovo je poseban problem za žene, a iznad svega za samohrane roditelje.

„Pozitivnije je uticalo na starije uzraste. Za osnovnu školu je sigurno loše jer djeca trebaju imati stvarnu nastavu i kontakte.”
samohrani roditelj

S pozitivne strane, online nastava može imati koristi za starije uzraste jer je zanimljivija i potiče ih da samostalno istražuju teme.

„Djeca su kod kuće, ali ne mogu reći da je to pozitivno jer su tu i roditelji koji rade. Ne mogu držati djecu na oku.”
pripadnik LGBTQ+ zajednice

2.5.5. Kako unaprijediti online obrazovanje

Ispitanici su istakli sljedeće načine za unaprijeđenje online obrazovanja:

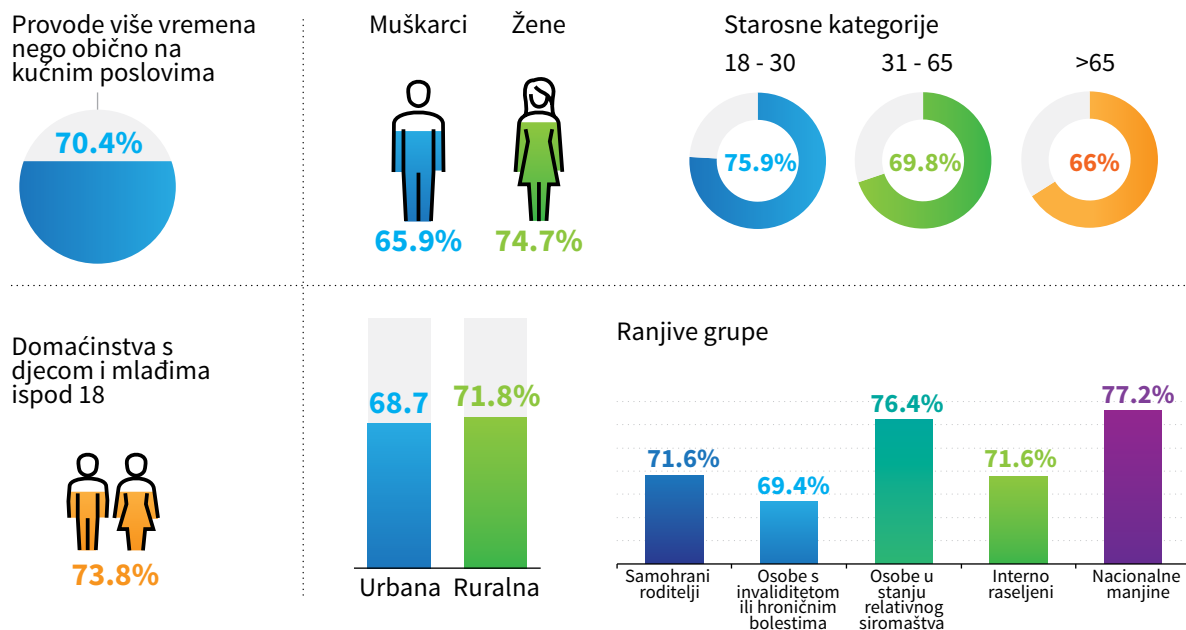
- ▷ nabavka tableta ili laptopa za učenje putem online nastave i mentora za djecu koja trebaju dodatnu pomoć u učenju,
- ▷ osigurati online komunikaciju licem u lice putem web kamera, što bi pomoglo da se osigura veća kontrola prilikom testiranja znanja,
- ▷ osigurati subvencije za roditelje djece koja pohađaju online nastavu,
- ▷ osigurati usluge podučavanja u školi za djecu koja nisu razumjela predavanja,
- ▷ omogućiti obuku nastavnicima za korištenje različitih mrežnih platformi.

2.6. Odnosi i dobrobit

2.6.1. Ekonomija njege i brige i dinamika odnosa u domaćinstvu

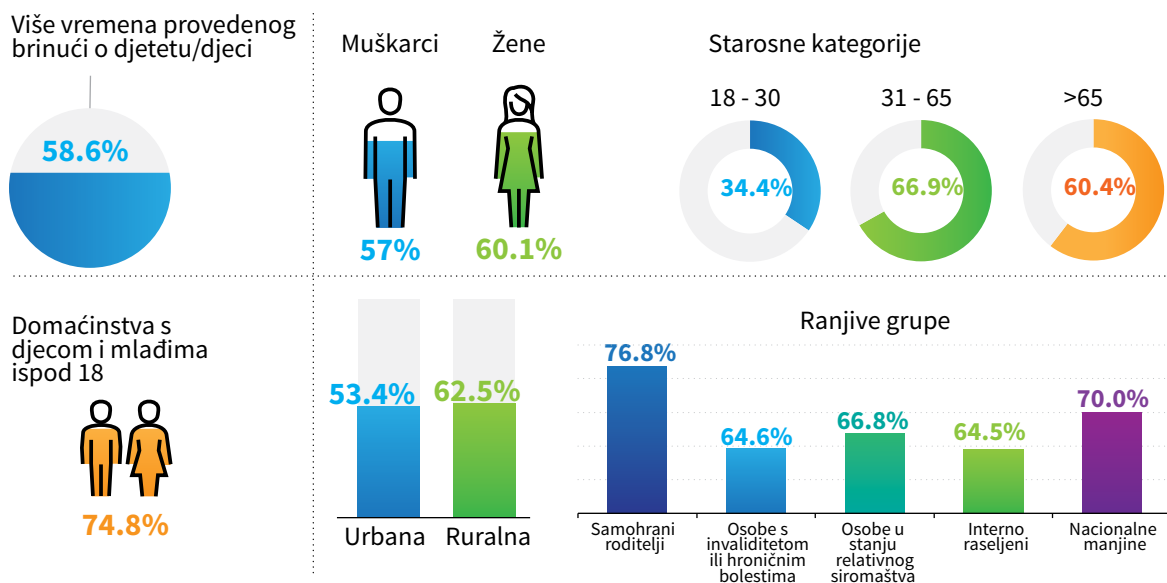
Kriza je dovela do toga da 70,4% ispitanika *troši mnogo više vremena nego što je uobičajeno na kućne poslove*. Navedeno je značajno prisutnije kod žena (75%) u odnosu na muškarce (66%), ali i kod mlađih ispitanika 18 do 30 godina starosti (76%) i ljudi koji za sebe navode da su siromašni (76%).

Grafikon 24: Povećanje obima kućnih poslova

Nadalje, 59% ispitanika navodi da provode više vremena brinući o djeci. Navedeno je mnogo češće slučaj kod žena (60,1 %), ispitanika starijih od 30 i stanovništva u ruralnim sredinama (62%). Najviše su pogođene ranjive kategorije (65%), a posebno samohrani roditelji (77%), osobe sa invaliditetom ili hroničnim bolestima (65%) te osobe u stanju relativnog siromaštva (67%).

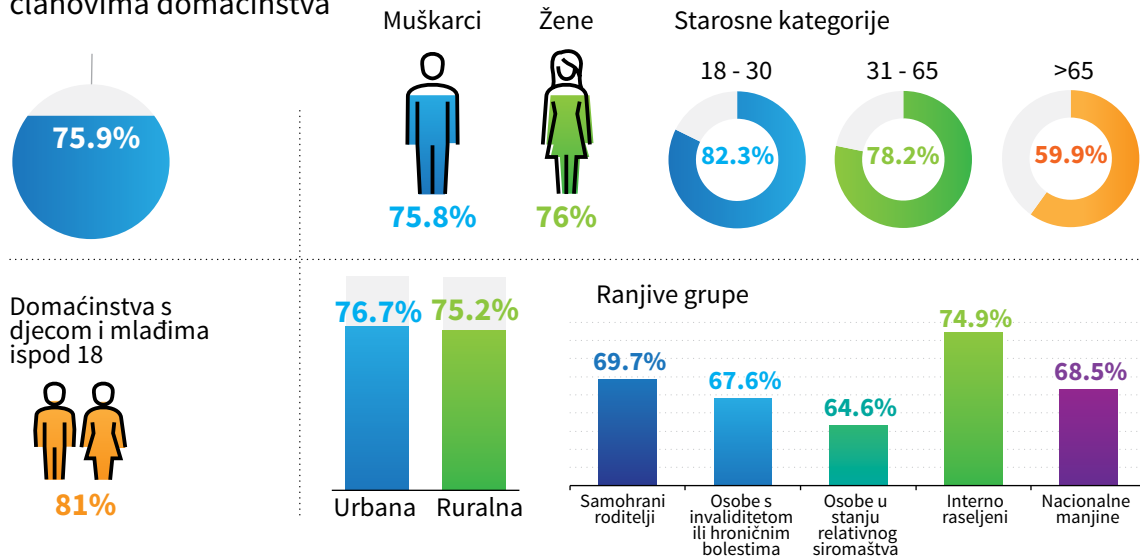
Grafikon 25: Povećanje obima brige o djeci

Trenutna kriza je u velikoj mjeri utjecala na dinamiku domaćinstava, porodične odnose i prouzrokovala promjene u obimu i raspodjeli poslova oko domaćinstva i brige i njege. Podaci pokazuju da najveći broj ispitanika (76%) smatra da su uspješno *pravično raspodijeliti kućne poslove sa ostalim članovima domaćinstva*.

Grafikon 26: Percepcija pravičnosti raspodjele kućnih poslova

Mogućnost pravične raspodjele brige za druge i obavljanja kućnih poslova s drugim članovima domaćinstva

Češće je to slučaj kod mlađih ispitanika u dobi od 18 do 30 godina (82%), 31 do 50 godina (79%), kod domaćinstava sa djecom mlađom od 18 godina (81%) i osoba iz domaćinstava s neto mjesečnim prihodom većim od 900 KM. Nisu iskazane značajne rodne razlike u smislu podjele kućnih poslova, posebno među onima sa većim primanjima. Ipak, ovakva percepcija pravičnije raspodjele poslova smanjuje se među onima koji za sebe navode da su u ranjivim kategorijama (72%).

„Krizu je negativno utjecala na nas. Ne radimo, nemamo novca, pa se stvara napetost. Dijete nam pohađa online nastavu. Nemamo uslove za normalan život. Svakim danom je sve gore.”
siromašna populacija

Za neke je kriza dovela ili produbila postojeću nejednaku raspodjelu njege i brige i kućnih poslova. Ispitanici (37%) smatraju da, iako su oba partnera bila kod kuće, teret brige i kućni poslovi je najvećim dijelom pao na njih. Ovo je uglavnom slučaj kod žena (42%) u odnosu na muškarce (32%), među ranjivim kategorijama (43%), kao i domaćinstvima gdje je neto mjesečni prihod bio ispod 500 KM (45%).

Najčešći percipirani razlog za nejednaku raspodjelu brige za domaćinstvo i njege su godine starosti (21%), zatim spol (13%), koji žene mnogo češće navode (16%) u odnosu na muškarce (9%). Razlog za ovakvu neravnomjernu raspodjelu u manjoj mjeri vide kod više slobodnog vremena na raspolaganju i manje obaveza u odnosu na partnera (11%), što je najčešći slučaj među mladima u dobi od 18 do 30.

Odnosi između partnera su bolji kod 35% ispitanika, dok je 43% navelo bolje odnose sa svojom djecom.

„Provodili smo više vremena zajedno, družili se, odlazili u prirodu i kvalitetno provodili vrijeme zajedno. Ranije to nismo mogli zbog previše obaveza.” detaljni intervjui, opšta populacija

„Jedna od najsvjetlijih strana ove situacije je više vremena za porodicu.” opšta populacija

Ispitanici (11%) navode pogoršanje porodičnih odnosa znatno češće u ruralnim područjima i domaćinstvima s neto mjesečnim prihodom ispod 900 KM, kao i među ranjivim grupama od kojih je 17% prijavilo pogoršanje porodičnih odnosa. Navedeno posebno vrijedi za osobe u stanju relativnog siromaštva (29%) kao i samohrane roditelje (22%).

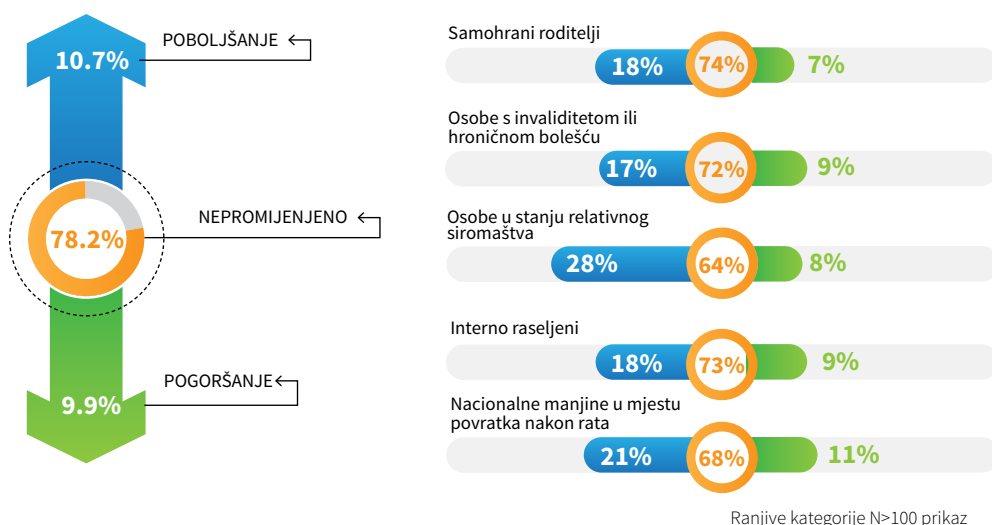
„Nema tu pozitivnih strana. Obično pomažemo jedni drugima i roditeljima, sa ili bez korone. Ali sada su nam roditelji u strahu od bolesti, pa smo ih za sve to vrijeme vidjeli samo jednom. Pogađa vas to i socijalno i psihološki.” samohrani roditelj

„Sa pozitivne strane, zblížili smo se, sve vrijeme smo proveli zajedno i vratili se pravim životnim vrijednostima. Loša strana je to što moramo držati socijalnu distancu od svih izvan naše uže porodice. Takođe, monotonija vas pogađa i utiče na mentalno zdravlje, kad je svaki dan jedno te isto.” Interno raseljeni

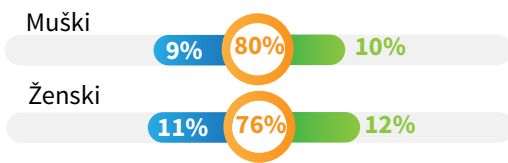
Na osnovu navedenog, 22% svih ispitanika iskusilo je promjenu u dinamici moći unutar domaćinstva. Ranjive kategorije navode nešto veću promjenu u dinamici moći domaćinstva, ali na gore. U ovom pogledu su najteže pogođene osobe u stanju relativnog siromaštva od kojih je 28% smatra da se dinamika moći promijenila na njihovu štetu.

Grafikon 27: Percepcija promjene dinamike moći u domaćinstvu

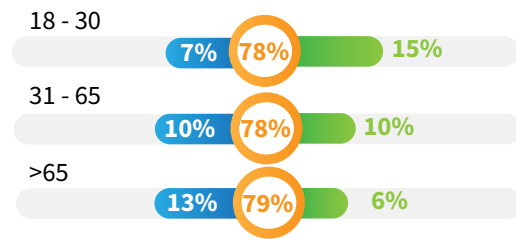
Dinamika u domaćinstvu je uglavnom ostajala nepromijenjena, sa 78,2% ispitanika koji navode da se dinamika nije mijenjala. Ranjive kategorije su iskusile više negativnih promjena.

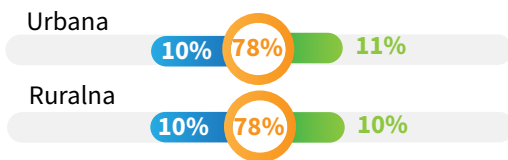
SPOL

STAROSNA KATEGORIJA

VRSTA NASELJA

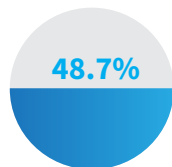

2.6.2. Efekti na prijateljstva i društvene veze

Gotovo polovina svih ispitanika (49%) navodi pozitivan efekat na prijateljstva i društvene veze. Navedeno posebno vrijedi za muškarce (50%) i mlade u dobi između 18 i 30 godina (54%).

Grafikon 28: Efekti COVID-19 krize na prijateljstva i društvene veze

Iskustvo restriktivnih mjera ograničenja kretanja kao odgovor na krizu COVID-19 imalo je pozitivan efekat na prijateljstva i socijalne veze.

Muškarci

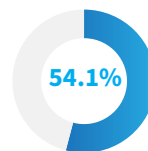

Žene

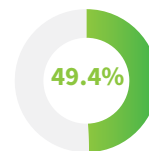

Starosne kategorije

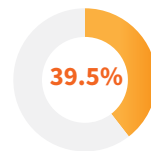
18 - 30

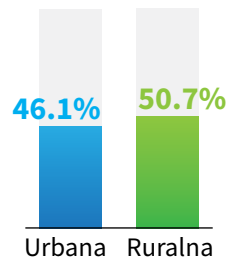
31 - 65

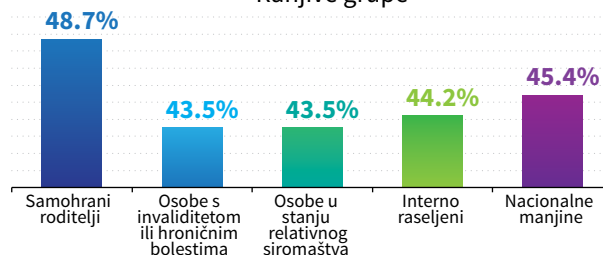
>65

Domaćinstva s djecom i mladima ispod 18

Ranjive grupe

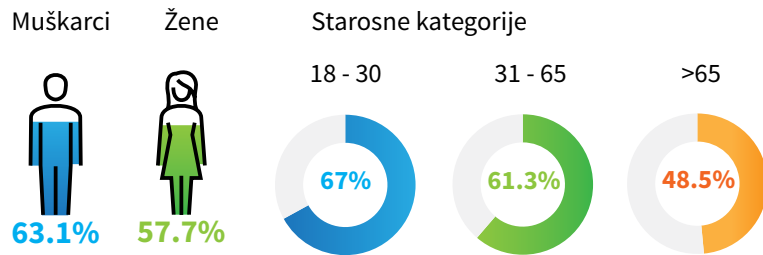
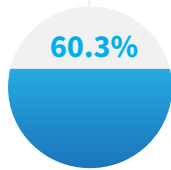

„Cijelo vrijeme sam bio zauzet pomaganjem drugima. Radio sam na pomaganju romskim zajednicama, podjeli hrane, higijenskih paketa, potrebština za bebe i maski i dezinficijensa.”
pripadnik romske zajednice

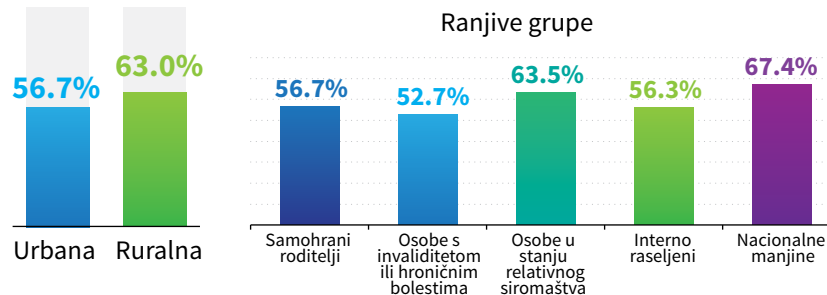
Jedan od pozitivnih efekata proizašlih iz krize ogleda se u činjenici da je 60% ispitanika *usmjerilo pažnju na zajedničko dobro* i okrenulo se pomaganju drugima kroz volontiranje ili jačanje njihovih zajednica. Posebno je to bio slučaj kod mladih od 18 do 30 godina (67%) i žena od 25 do 47 godina (64%).

Grafikon 29: Snažnije volontiranje i jačanje zajednice

Iskustvo s COVID-19 navelo vas je na usmjeravanje pažnje i djelovanja za opšte dobro, poput volontiranja i pružanja pomoći drugima, jačanja zajednice itd.

Domaćinstva s djecom i mladima ispod 18

2.6.3. Najveći strahovi i zabrinutosti ispitanika u vezi COVID-19 krize

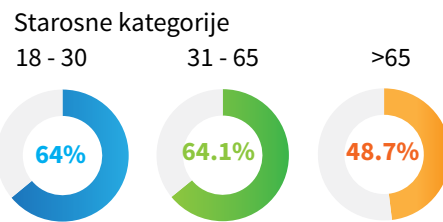
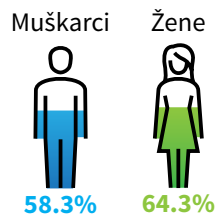
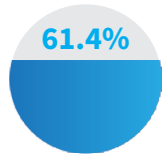
COVID-19 kriza je dovela do brojnih poteškoća i strahova. Većina ispitanika je bila zabrinuta da oni ili članovi njihovih domaćinstava neće moći dobiti odgovarajuću medicinsku pomoć ukoliko se zaraze virusom (62%), ali su bili zabrinuti i da neće dobiti druge medicinske tretmane i preglede koji nisu povezani sa COVID-19.

„Teško je dobiti pristup bolničkim tretmanima, medicinskim nalazima, pregledima.” opšta populacija

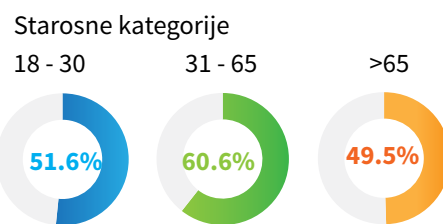
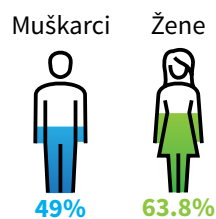
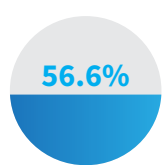
Češći je ovo slučaj u Federaciji Bosne i Hercegovine (67%) i među građanima starosne kategorije 31 do 50 (66%).

Grafikon 30: Najveći strahovi i zabrinutosti ispitanika u vezi COVID-19

Zabrinutost da vi ili članovi vašeg domaćinstva nećete moći dobiti adekvatnu medicinsku njegu u slučaju zaraze virusom

Izveštavanje medija povećalo strah ispitanika

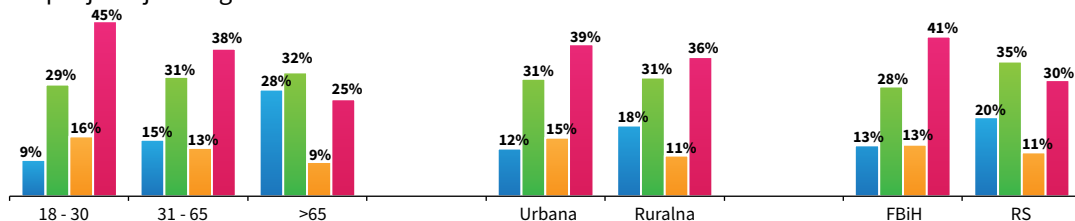
Prema navodima ispitanika (57%), medijsko izveštavanje je povećalo strah i ostavilo naj snažnije efekte kod žena (64%), osoba u dobi od 31 do 50 i osoba u stanju relativnog siromaštva (69%).

2.7. Javna percepcija odgovora na krizu

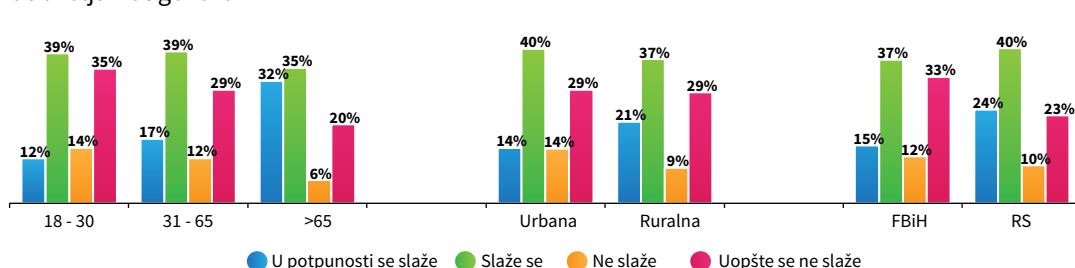
Istraživanje pokazuje da građani Bosne i Hercegovine imaju uglavnom negativan stav kada je riječ o upravljanju i odgovoru na krizu. Primijećene su razlike u njihovim percepcijama među entitetima i različitim demografskim grupama. U cjelini, ispitanici u dobi od 18 do 50 imaju najmanje povjerenja u odgovor vlasti na pandemiju, među kojima je 45% onih u dobi od 18 do 30 godina.

Grafikon 31: Javna percepcija odgovora na krizu

Ima povjerenja u odgovor vlasti

Zadovoljan odgovorom

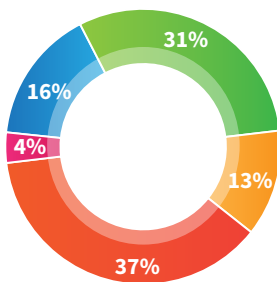
Ispitanici u domaćinstvima sa prihodima iznad 1.500 KM mjesečno najglasnije izražavaju nepovjerenje u vlasti da će brzo odgovoriti na pandemiju sa 45% ispitanika u ovoj demografskoj grupi koji ni najmanje ne vjeruju vlastima.

„Mislim da su se ponašali potpuno nemoralno. Neumorno su trošili novac građana, ulagali kako bi ostvarili koristi, neki su se i obogatili tokom pandemije.”
 pripadnik romske zajednice

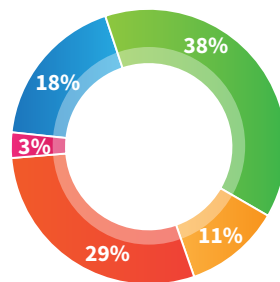
Rezultati su slični i kada je riječ o njihovom stepenu zadovoljstva odgovorom vlasti na pandemiju i mjerama uspostavljenim za borbu protiv pandemije. Naime, 57% je zadovoljno odgovorom u određenoj mjeri, gdje su najmlađi ispitanici (18 do 30) uglavnom nezadovoljni, dok je 49% donekle bilo nezadovoljno odgovorom. Najstariji ispitanici su skloniji nezadovoljstvu u određenoj mjeri (67%) kada je riječ o odgovoru vlasti na krizu.

Grafikon 32: Javna percepcija odgovora na krizu

Ima povjerenje u vlasti da će brzo odgovoriti na pandemiju

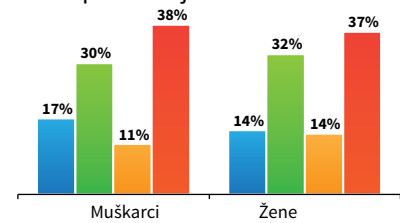

Zadovoljni načinom na koji su vlasti upravljali odgovorom na pandemiju i mjerama za njeno suzbijanje

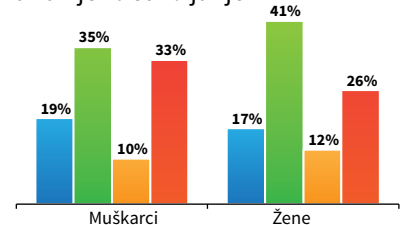

● U potpunosti se slaže ● Sláže se ● Ne slaže ● Uopšte se ne slaže ● Nije primjenjivo /Ne zna

Ima povjerenje u vlasti da će brzo odgovoriti na pandemiju

Zadovoljan načinom na koji su vlasti upravljali odgovorom na pandemiju i mjerama za njeno suzbijanje

Podaci također pokazuju da je u ovom slučaju percepcija odgovora na pandemiju u Republici Srpskoj mnogo pozitivnija nego u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj, 64% ispitanika je u određenoj mjeri zadovoljno odgovorom i 24% je u potpunosti zadovoljno odgovorom na pandemiju i mjere suzbijanja. U Federaciji Bosne i Hercegovine 45% ispitanika bilo je nezadovoljno odgovorom vlasti, a 33% potpuno nezadovoljno.

Kada je riječ o ranjivim kategorijama, pripadnici ovih grupa su nešto zadovoljniji odgovorom. Riječ je mahom samohranim roditeljima od kojih je 65% zadovoljno odgovorom i 29% u potpunosti zadovoljno.

„Vlasti nisu bile upoznate s virusom, kao ni ostatak svijeta, pa je ovo bilo novo za sve. Lično mislim da je učinjeno sve što se moglo učiniti. Ostalo je na ljudima, kako će se ponašati i u kojoj mjeri će poštovati pravila.” opšta populacija

„Mislim da se grdno varaju. Misle da su uradili najbolje što su mogli. [...] Mislim da su uglavnom kopirali odgovore drugih zemalja. Ali vidjeli smo sve. Respiratori, maline i znamo da nisu učinili apsolutno ništa.”
pripadnik LGBTIQ+ zajednice

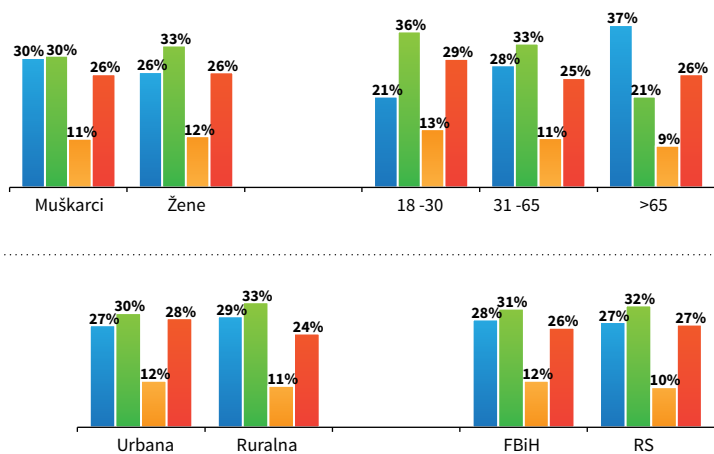
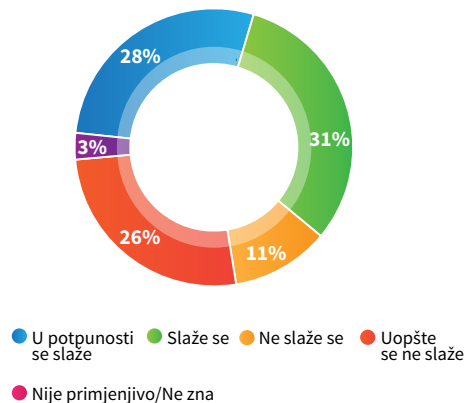
„Mislim da su iskoristili ovu krizu za svoje sumnjive poslove, za postizanje političkih poena stvarajući nepotrebnu krizu.”
opšta populacija

2.7.1. Efekat na demokratiju i građanska prava i slobode

Podaci pokazuju da 59% ispitanika, podjednako u oba entiteta, smatraju da mjere za suzbijanje COVID-19 kao što je nošenje maski, fizička distanca i zabrana prava na okupljanje imaju negativne efekte na njihove građanske i druge slobode.

Grafikon 33: Percepcija efekata mjera za suzbijanje COVID-19 na građanske i druge slobode

Mjere za borbu protiv COVID-19, poput nošenja maski, fizičkog distanciranja, ograničenog prava na okupljanje, negativno će utjecati na moje građanske i druge slobode.

S time se više slaže populacija iznad 65 godina (37%) u odnosu na ostale starosne kategorije.

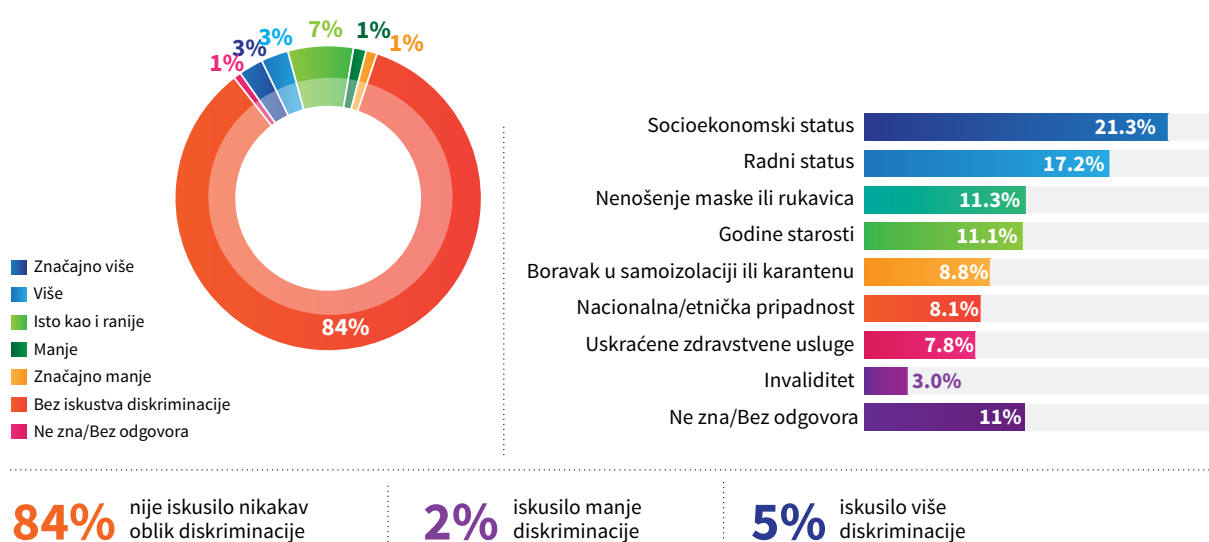
Grupe sa najsnažnijim stavovima po ovom pitanju su ranjive kategorije, posebno samohrani roditelji i osobe u stanju relativnog siromaštva (67%).

„Vlasti su dobro reagovala na početku krize; mjere su bile adekvatne. Nabavka opreme je urađena, najblaže rečeno, netransparentno. Sjetimo se samo stravične afere s respiratorima!” opšta populacija

2.7.2. Diskriminacija

Istraživanje je pokazalo da najveći broj ispitanika nije doživjelo diskriminaciju, a samo 5% ispitanika navodi da su iskusili veću diskriminaciju u odnosu na prije krize. Pripadnici ranjivih kategorija (4%) doživjeli su veću diskriminaciju znatno češće i to osobe s invaliditetom ili hroničnim bolestima (6%) i osobe u stanju relativnog siromaštva (7%).

Grafikon 34: Diskriminacija

Baza: Ispitanici koji su iskusili veću diskriminaciju tokom COVID-19.

Kao najčešći osnov za diskriminaciju navodi se socioekonomski status (21%), domaćinstva sa manje od 500 KM primanja (44%) i siromaštvo (43%).

„Lično nisam doživio veću diskriminaciju. Ali jesam vidio puno govora mržnje na društvenim mrežama prema romskoj populaciji.“ pripadnik romske zajednice

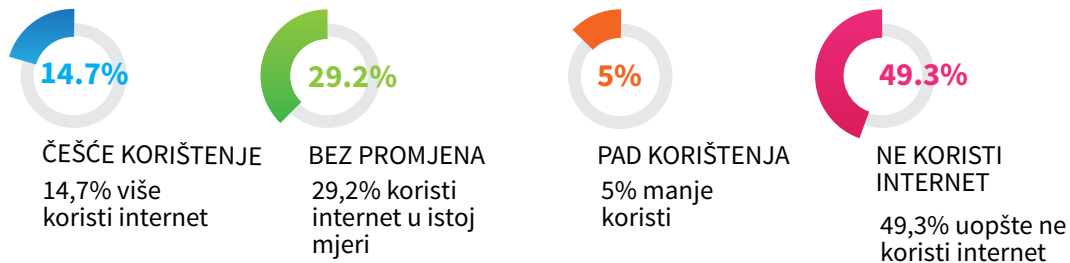
Pored socioekonomskog statusa, među razlozima za diskriminaciju se navode radni status (17%) i dob (11%). Zanimljivo je da se pojavio novi oblik diskriminacije onih koji ne nose maske i rukavice (11%). Tu su i dokazi sve veće stigme povezane s COVID-19 sa blizu 9% ispitanika izloženih diskriminaciji zbog boravka u samoizolaciji ili karantenu.

2.8. Korištenje interneta, trgovina putem interneta i digitalne usluge

Zbog nemogućnosti fizičkog pristupa određenim institucijama ili da bi se izbjegla mogućnost infekcije, građani su proveli više vremena na internetu i daleko više koristili digitalne usluge.

Prema istraživanju, 15% ispitanika koristi internet više nego je to bio slučaj prije izbijanja pandemije za online transakcije, uključujući online kupovinu, trgovinu putem interneta i e-bankarstvo. U većini slučajeva su to mladi u dobi od 18 do 50 godina, stanovništvo u urbanim sredinama (20%) i domaćinstava sa primanjima od preko 1.500 KM mjesečno.

Grafikon 35: Razlike u korištenju interneta tokom COVID-19 krize

Podaci pokazuju da je 5% ispitanika smanjilo korištenje interneta tokom krize, posebno kod pripadnika ranjivih kategorija (8%).

Ukupno 49% navodi da uopšte ne koriste internet. Riječ je prvenstveno o ispitanicima iznad 65 godina (74%) i ranjivim kategorijama (60%), uključujući i samohrane roditelje (69%), osobe sa invaliditetom ili hroničnim oboljenjima (63%), osobe u stanju relativnog siromaštva (67%) i interno raseljene (59%). Znatno veći broj domaćinstava sa neto primanjima ispod 900 KM uopšte ne koristi internet, što također važi i za stanovništvo iz ruralnih područja (56%).

„Nakon izbijanja COVID- 19, počeo sam mnogo više koristiti Internet. I ja i članovi mog domaćinstva smo počeli putem interneta kupovati odjeću, predmete za domaćinstvo, kozmetiku i prvi puta smo račune plaćali elektronski.”

Interno raseljeni

„Ja koristim i mislim da sam napravio više narudžbi preko interneta. Mislim da nismo plaćali račune, ali jesam imao neke bankarske transakcije jer nisam mogao ići u banku.”

pripadnik LGBTQ+ zajednice

2.8.1. Najkorisnije digitalne usluge

Istraživanje je pokazalo da su najkorisnije digitalne usluge one koje bi omogućile pribavljanje potvrda i dozvola od opštine/općine (vjenčani list, izvod iz matične knjige rođenih itd.) (65%), dok je 46% ispitanika dalo prednost konsultacijama s ljekarom putem interneta, a 31% navodi glasanje putem interneta kao svoj prvi digitalni izbor.

Pribavljanje potvrda i dozvola od opštine/općine putem interneta je najvažnije za mlade ispitanike u dobi od 18 do 50 godina (74%), stanovništvo u urbanim područjima (70%) i među domaćinstvima sa neto mjesečnim prihodom iznad 900 KM.

Konsultacije s ljekarom putem interneta posebno su važne ženama (52%) i stanovništvu u urbanim sredinama (50%) i za domaćinstva sa djecom mlađom od 18 godina (51%).

Prema podacima, glasanje putem interneta se znatno češće spominje među mladim ispitanicima u dobi od 18 do 30 godina (36%) i stanovništvom u urbanim sredinama (35%).

„Vlasti bi mogle pojednostaviti mnoge stvari. Kao i primjena e-potpisa.” opšta populacija

Muškarci su znatno češće od žena davali prednost registraciji preduzeća putem interneta (18%).

Ranjive kategorije su nešto češće davale prioritet prijavama za socijalnu pomoć, socijalna davanja i dr. putem interneta, posebno osobe sa invaliditetom ili hroničnim bolestima (21%), kao i osobe u stanju relativnog siromaštva (22%).

3. Analiza i dalje aktivnosti

Analiza sadržana u narednom poglavlju prati strukturu i usklađena je sa pet stubova Socioekonomskog okvira Ujedinjenih nacija.

PRVI STUB. ZDRAVLJE NA PRVOM MJESTU: Zaštita zdravstvenih usluga i sistema tokom krize

DRUGI STUB. ZAŠTITA LJUDI: Socijalna zaštita i osnovne usluge

TREĆI STUB. EKONOMSKI ODGOVOR I OPORAVAK: Zaštita radnih mjesta, malih i srednjih preduzeća i ugroženih radnika u neformalnoj ekonomiji

ČETVRTI STUB. MAKROEKONOMSKI ODGOVOR I MULTILATERALNA SARADNJA

PETI STUB. SOCIJALNA KOHEZIJA I OTPORNOST ZAJEDNICE

Naredno poglavlje oslanja se na kritičke osvrte iz najnovijih dokumenata Ujedinjenih nacija o politikama² i drugih referentnih dokumenata³ i instrumenata⁴ izrađenih nakon rigorozne kontekstualne analize kako bi informirali odgovor na COVID-19, prilagođen stanju u Bosni i Hercegovini.

3.1. PRVI STUB.

ZDRAVLJE NA PRVOM MJESTU: Zaštita zdravstvenih usluga i sistema tokom krize

Zdravstveni sistem u Bosni i Hercegovini karakterizira ekstremna rascjepkanost. U sistemu djeluje preko 13 potpuno različitih podsistema na nivou entiteta, kantona i Brčko distrikta, što negativno utječe na pružanje usluga i povećava administrativne i troškove koordinacije. Rashodi za zdravstvo u Bosni i Hercegovini prije COVID-19 iznosili su 9,2 % BDP-a⁵ i bili najveći u regionu, uz napomenu da su vrlo visoka i plaćanja domaćinstava iz vlastitog džepa.⁶

Jedna od studija finansiranih sredstvima EU⁷ pokazuje da više od polovine zdravstvenih ustanova (54% u Federaciji Bosne i Hercegovine i 67% u Republici Srpskoj) nema interni sistem nadzora u kontekstu javnih nabavki, dok se izbor i imenovanje upravljačkih struktura u javnom zdravstvu smatra duboko ispolitiziranim. Uprkos nametanju značajnih odbitaka za zdravstveno osiguranje i pod izgovorom mjera štednje, pacijenti su i dalje pogođeni nedostatkom osnovnog medicinskog materijala, poput laboratorijskih hemikalija i citostatika.

Odgovor na COVID-19 temeljio se na usvajanju rigoroznih mjera u cilju prevencije kolapsa zdravstvenog sistema. Rezultati istraživanja pokazuju da 98,5% ispitanika, zajedno sa njihovim članovima domaćinstva u Bosni i Hercegovini, nisu bili zaraženi virusom COVID-19 i da je 5,2% provelo vrijeme u samoizolaciji ili karantenu.

Primarna zdravstvena zaštita je prva adresa za javljanje, uz razne brojeve telefonskih linija namjenski uspostavljenih za COVID-19. Testiraju se samo osobe sa epidemiološkom vezom sa virusom

2 COVID-19 i socijalna zaštita u Evropi i Centralnoj Aziji: Mehanizam Ujedinjenih nacija za regionalnu koordinaciju i Grupa Ujedinjenih nacija za održivi razvoj za Evropu i Centralnu Aziju (objavljeno 27. jula 2020). Dostupno na <https://socialprotection.org/discover/publications/covid-19-and-social-protection-europe-and-central-asia-moment-opportunity>. UNDP-ova Mreža globalnih politika o privremenom osnovnom dohotku: Zaštita siromašnih i ranjivih u zemljama u razvoju (objavljeno 23. jula 2020.) Dostupno na www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/transitions-series/temporary-basic-income-tbi-for-developing-countries.html. Podrška nacionalnom odgovoru kod socijalne zaštite na socioekonomski utjecaj COVID-19. Pregled ponude WFP-a vladama, eksterni dokument, juni 2020.

3 Friedrich Ebert Stiftung: Socijalna zaštita na Zapadnom Balkanu (ZB) Odgovor na Covid-19 krizu u oblasti rada i socijalne pravde, Gordana Matković i Paul Stubbs (objavljeno u julu 2020.) <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16380.pdf>, https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000116686/download/?_ga=2.110208773.1227903019.1597667534-1570289505.1596467142.

4 Međuagencijski odbor za saradnju u oblasti socijalne zaštite (SPIAC-B), *Zajednička izjava o ulozi socijalne zaštite u odgovoru na COVID-19 pandemiju*. Dostupno na www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=56006.

5 www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina.pdf.

6 Vidi i bazu Svjetske zdravstvene organizacije o troškovima zdravstva globalno. Dostupno na <http://apps.who.int/nha/database>.

7 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira i politike prevencije korupcije u zdravstvenom sektoru u Bosni i Hercegovini.

i simptomima.⁸ Testiranje se obavlja prema uputnici ljekara iz primarne zdravstvene zaštite. Svi pacijenti prolaze postupak trijaže. Blažim slučajevima COVID-19 dozvoljeno je da se vrate kući pod nadzorom radi samoizolacije ili se šalju na posebno određena mjesta za izolaciju.

Međutim, utvrđeni su brojni nedostaci. Nedostaci se kreću od neefikasnih (nedigitalnih) protokola za hitne slučajeve, pitanja vezanih uz upravljanje podacima, izostanak telefonskih pružalaca usluga u kontekstu COVID-19 usmjerenih na ljude, kao i kvalitete zdravstvene zaštite i samog zdravstvenog sistema. Osobe zaražene COVID-19 virusom iskusile su značajna kašnjenja kod dijagnostike zbog nedostatka jasno razgraničenog puta pacijenta, preopterećenosti i neosjetljivosti pružaoca telefonskih usluga za COVID-19 te protokola zdravstvenog sistema koji ne stavljaju dovoljan naglasak na pacijenta ili jednostavnost njihove dostupnosti.

Otud potreba za izradom i primjenom politika, smjernica i protokola Svjetske zdravstvene organizacije za testiranje, utvrđivanje kontakata i liječenje potvrđenih slučajeva COVID-19.

Osim toga, tu je i potreba da se osigura kontinuitet zdravstvene zaštite, uključujući mentalno zdravlje,⁹ preventivne preglede i skrininge, kao i pružanje usluga radi zadovoljenja neispunjenih zdravstvenih potreba nevezanih za COVID-19. Ukupno 13% ispitanika ističe nezadovoljene zdravstvene potrebe, a 24% nije moglo pristupiti ljekaru opšte prakse, gdje su najviše pogođene porodice s djecom (26%). Nadalje, najteže su pogođene osobe sa invaliditetom i hroničnim bolestima, od kojih 18% nije moglo pristupiti terapiji, porodice s djecom i mlađima od 18 godina (15%) i ranjive kategorije (14%). Ovakvi nalazi su povezani sa predviđanjima UNFPA¹⁰ u vezi indirektnih efekata COVID-19. UNFPA naglašava potrebu da se osigura kontinuitet sveobuhvatnih reproduktivnih zdravstvenih usluga, uključujući majke i porodilje, kao i hitnu akušersku njegu, seksualno zdravlje i usluge planiranja porodice i podršku za žrtve nasilja na osnovu spola, kroz osiguranje kontinuiteta multisektorskih usluga za preživjele žrtve rodno zasnovanog nasilja.¹¹

COVID-19 kriza naglasila je važnost korištenja digitalnih tehnologija kako bi se osigurao brz, agilan i učinkovit odgovor kako na pandemiju u njenim fazama razvoja, tako i na ekonomski oporavak nakon pandemije. Situacija poziva na reorganizaciju pružanja usluga i osmišljavanje alternativnih modela zdravstva i pružanje usluga. Po ovom pitanju bi se trebalo djelovati u konsultacijama s drugima, kako bi se osiguralo da su modeli relevantni i da stavljaju dovoljan naglasak na ljude. Za 65% ispitanika prioritet je telemedicina, kao prioritetni digitalni servis s ciljem dobivanja savjeta ljekara putem interneta. Ovo bi bilo posebno korisno za porodice sa djecom od kojih 18% navodi da imaju nezadovoljene zdravstvene potrebe u svom domaćinstvu.

Procjenjuje se da zdravstveno osiguranje ima 70% stanovništva u Republici Srpskoj i 86% u Federaciji Bosne i Hercegovine. Međutim, univerzalna pokrivenost zdravstvenim osiguranjem za vrijeme COVID-19 proširena je na sve. Sa predstojećim reformama u zdravstvenom sistemu, vlasti treba podržati u održavanju univerzalne pokrivenosti zdravstvenom zaštitom i naporima na njenom uvođenju kao trajne kategorije u eri nakon COVID-19.

8 Svakoga ko ih kontaktira mogu telefonom uputiti na epidemiologa i ispuniti dva kriterija za definisanje slučaja: epidemiološku vezu sa virusom i simptome. Epidemiolog obavlja razgovor sa svakim pojedincem i odlučuje koji bi trebao biti upućen na testiranje u skladu sa smjericama Svjetske zdravstvene organizacije.

9 U skladu sa dokumentom Ujedinjenih nacija o politikama u kontekstu COVID-19 i Potreboj za djelovanjem u oblasti mentalnog zdravlja.

10 www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/COVID-19_impact_brief_for_UNFPA_24_April_2020_1.pdf.

11 www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/06/report/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en-1.pdf.

3.2. DRUGI STUB.

ZAŠTITA LJUDI: Socijalna zaštita i osnovne usluge

3.2.1. Obrazovanje

U sferi obrazovanja, nejednakosti su i dalje prisutne kada je riječ o pristupu¹² i kvaliteti.¹³ Premda se Bosna i Hercegovina u poređenju sa svojim susjedima smatra prosječnim potrošačem sa 4,7% BDP-a¹⁴ uloženi u obrazovanje, i dalje su prisutni brojni izazovi i nedostaci. Uveden je koncept devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja bez temeljnog procesa reforme obrazovanja ili revizije i standardizacije udžbenika. Navedeno je imalo negativan efekat na ishode učenja učenika, što se odrazilo i na rezultate PISA testiranja.¹⁵ Reforme su potrebne radi podsticanja kritičnog razmišljanja, afirmacije univerzalnih vrijednosti, osiguranja pravilne provedbe inkluzivnog obrazovanja i uklanjanje etničke segregacije.¹⁶

Mjere suzbijanja COVID-19 dovele su do zatvaranja vrtića, škola i univerziteta, sa ozbiljnim efektima na djecu i omladinu, kao i na njihove roditelje. UNDP¹⁷ smatra da će poremećaji u procesu obrazovanja ostaviti dugotrajne posljedice i izazvati pad indeksa humanog razvoja, po prvi puta od 1990. godine, brišući na taj način napredak postignut u posljednjih šest godina. Škole u Bosni i Hercegovini su se manje ili više uspješno prebacile na improvizirane metode nastave online. Prelazak je ostvaren prvenstveno kroz kombinaciju mrežnih platformi, aplikacija za pametne telefone i e-pošte, ali bez jedinstvenih standarda u pogledu sadržaja ili nastavnih metoda i materijala. Međutim, uz priznavanje svih nedostataka, može se reći da je kriza stimulisala inovacije u sektoru obrazovanja, osiguravajući kontinuitet obrazovanja i usavršavanja. Ovo su lekcije koje svakako treba evidentirati i iz njih učiti. Brza procjena potreba koju je UNICEF proveo u martu 2020. pokazuje da gotovo 10.000 djece nije imalo pristup online obrazovanju, a samo 68% djece pohađalo je osnovno obrazovanje koristeći različite platforme. Ovakvi rezultati potvrđuju digitalne podjele između djece iz različitih socioekonomskih sfera.

Istraživanje domaćinstava pokazalo je negativne efekte zatvaranja škola i fakulteta na 41% ispitanika, dok je 15% pogođeno zatvaranjem vrtića. Ovo je poseban izazov za porodice sa malom djecom ili mnogobrojne porodice, a u fokus stavlja pitanje ekonomije brige i njege. Najteže su pogođena siromašna djeca bez tehnoloških uređaja ili internet konekcije, zanemarivana djeca ili djeca koja žive u nasilnim domovima, a za koje se povećala vjerovatnoća napuštanja školovanja.

Može se očekivati čak i bez temeljne procjene da će poremećaj u obrazovanju dodatno produbiti već značajne razlike u obrazovanju u smislu nejednakosti kod znanja između najsiromašnijih i najbogatijih, a koja u Bosni i Hercegovini iznosi 1,5 godinu obrazovanja (66 PISA bodova).¹⁸ U konačnici, premda ništa manje važno, polustrukturirani intervjui ukazali su na negativne efekte na djecu usljed poremećaja rutine, nedostatka socijalizacije i posebno nedostatka izloženosti socijalnom učenju od drugova iz razreda, fizičke aktivnosti i prekomjernog vremena provedenog za ekranom.

Sredinom avgusta još uvijek nije bilo informacija hoće li se škole i na koji način ponovo otvoriti u septembru, zbog čega su vlasti, sindikati, roditelji i djeca ostavljeni pod pritiskom pitanja kada i na koji način pristupiti narednoj fazi. Ovakve odluke imaju ogromne socijalne i ekonomske implikacije i imat će trajne učinke na prosvjetne radnike, djecu i omladinu, njihove roditelje, posebno žene, te društvo u cjelini. Stoga je od najveće važnosti da vlasti dobiju podršku kod ponovnog otvaranja

12 Posebno su pogođeni učenici i studente s invaliditetom, kao i oni sa niskim prihodima ili romska domaćinstva i pojedinci koji žive u ruralnim područjima. Vidi education-inequalities.org.

13 Rezultati PISA testiranja za 2018. godinu, OECD, 2019.

14 http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/NAC_00_2017_Y1_0_BS.pdf.

15 OECD PISA (2019), Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu.

16 www.promente.org/downloads/cemuucimodjecueng.pdf.

17 www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/transitions-series/temporary-basic-income--tbi--for-developing-countries.html.

18 Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj za Zapadni Balkan, br. 17: Ekonomski i socijalni efekti COVID-19.

škola i pratećih objekata¹⁹ te osiguranju kontinuitet njihovog rada i sigurnosti svih. Ovo bi se trebalo ostvariti uz istovremeno uvažavanje stavova svih relevantnih aktera i koordinaciju sa ključnim akterima, uključujući zdravstvenu zajednicu.²⁰

Važno je na makro nivou spriječiti bilo kakva dalja smanjenja izdvajanja za obrazovanje u Bosni i Hercegovini²¹ i promovisati finansiranje kroz jačanje mobilizacije domaćih prihoda, očuvanje udjela rashoda za obrazovanje kao vodećeg prioriteta i rješavanje neefikasnosti u izdvajanjima za obrazovanje.

3.2.2. Socijalna zaštita

Slično svojim susjedima, Bosna i Hercegovina troši otprilike četvrtinu svog BDP-a²² na programe socijalne zaštite. Većina je po osnovu doprinosa, odnosno, penzionih i programa zdravstvene zaštite, od kojih na svaki otpada oko 10% BDP-a. Niske stope nataliteta i migracije žena u reproduktivnom dobu dovode do ubrzanog starenja stanovništva, sa 15% u dobi od 65 ili starijih. Procjenjuje se da oko 60% populacije nije pokriveno starosnom penzijom, dok se više od polovine onih koji su obuhvaćeni kvalifikuju za minimalnu penziju. Troškovi socijalne pomoći iz programā nezavisnih od uplate doprinosa iznose oko 4,6% BDP-a,²³ od čega tri četvrtine otpada na boračku populaciju i njihove porodice. Izdvajanje socijalne pomoći zasniva se uglavnom na statusu, bez imovinskog cenzusa za naknade²⁴ i stoga se procjenjuje da se samo 1% BDP-a distribuira onima koji su zaista ugroženi. Dakle, ukupni visok nivo potrošnje nije pokazatelj kvalitete, efikasnosti i izvodljivosti sistema socijalne zaštite. Evidentno je da zemlja treba razviti pravičniji i efikasniji sistem socijalne zaštite, a trenutna kriza mogla bi pružiti poticaj potreban za pokretanje značajne reforme.

Stanje na društvenom planu štetno je u vremenima životnih i društvenih šokova, poput prijetnje koju predstavlja COVID-19. Razlog tome je odsustvo osnovne sigurnosti prihoda koji bi inače djelovali kao jedan automatski stabilizator i povećali kapacitete ljudi za upravljanje i prevazilaženje takvih šokova. Anketiranje domaćinstava ukazalo je da je 1% ispitanika bilo prisiljeno po prvi puta da se osloni na narodnu kuhinju, 22% domaćinstava su smanjila potrošnju hrane, 16% je bilo prisiljeno posuditi novac i 15% je po prvi puta počelo da se bavi poljoprivredom za vlastite potrebe i stočarstvom kako bi osigurali opstanak svojih porodica. Premda je ovo alarmantan pokazatelj koji upozorava na povećano siromaštvo, istovremeno sugerira i nivo rezilijentnosti. Jednako tako se može posmatrati kao segment populacije koja usvaja zdrave mehanizme koji im pomažu da prežive izrazito nesigurna vremena, a samim time i kao pozitivan korak prema prehrambenom suverenitetu i samodovoljnosti.

Deložacija zbog nemogućnosti plaćanja hipoteke je ozbiljan problem za 5% ispitanika i 6% je već podnijelo zahtjev za moratorij na hipoteku, od čega su banke odobrile 72% takvih zahtjeva. Od početka pandemije, 2% je ostalo bez posla, od čega 41% žena. Međutim, ne samo da su mjere suzbijanja pandemije gurnule siromašne dublje u siromaštvo, već prijete da će u ozbiljnu materijalnu neimaštinu gurnuti i srednju klasu koja je ostala ili bi mogla ostati bez posla u Bosni i Hercegovini, kao i one koji se vraćaju iz inostranstva kao tehnološki višak. Time bi se stvorila nova grupacija marginaliziranih i produbila nejednakost u приходima u zemlji.

19 Navedeno se posebno odnosi na kombinovane ustanove za učenje i brigu (produženi boravak) povezane sa školama ili u blizini škole, koje mogu imati značajan efekat na ishode učenja i socijalizaciju djece. Takve ustanove pomažu i majkama koje rade, pružajući kombinaciju učenja i brige tokom radnog vremena. Ipak, mjere suzbijanja pandemije koje ograničavaju broj učenika na deset dovele su u pitanje finansiranje i održivost ovih centara za učenje i brigu

20 U skladu s dokumentom Ujedinjenih nacija o politikama: Dostupno sa www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf.

21 Federacija Bosne i Hercegovine je 16. aprila revidirala svoj budžet i značajno smanjila izdvajanja za obrazovanje, dok je Republika Srpska 16. maja smanjila budžet za obrazovanje za 7%.

22 Izveštaj Svjetske banke o javnoj potrošnji i institucionalnom pregledu za 2012. godinu.

23 UNICEF, 2013.

24 OSCE, 2012.

Stoga, na osnovu potreba i promjenjivih ranjivosti koje proizlaze iz pandemije a identifikovani su kroz anketiranje domaćinstava, potrebno je osigurati ukupnu podršku vlastima u proširenju pokrivenosti socijalne zaštite, unapređenja ciljane socijalne pomoći i povećanje obima i adekvatnost koristi. Socijalna pomoć treba biti oblikovana na način da se postigne transformacijski efekat²⁵ kojom se štite ne samo najugroženiji i siromašni, već i oni koji se sada suočavaju sa stvarnom prijetnjom siromaštva zbog efekata COVID-19.

Treba postići optimalnu ravnotežu između novčanih davanja i brige, kombinirajući zaštitne, preventivne, podržavajuće i transformacijske elemente, bez izazivanja ovisnosti o pomoći. Vrijedi napomenuti da novčani transferi u vanrednim situacijama imaju neke od najvećih efekata fiskalnog multiplikatora među siromašnima i ranjivima, imajući u vidu da se najčešće koriste direktno za hranu i osnovu potrošnju. Novčani transferi, posebno oni usmjereni na poboljšanje obrazovanja i zdravstvenih prilika za djecu, djelimično se mogu podvesti pod samofinansirajuće.

Nadalje, brojni samozaposleni radnici, radnici sa nestandardnim radnim odnosom i oni koji rade u neformalnoj ekonomiji (od kojih su mnogi žene i pripadnici ranjivih kategorija) nemaju nikakvu ili nedovoljnu pokrivenost. Povećavaju se neformalna i nesigurna zapošljavanja, ostavljajući veliki dio stanovništva bez socijalne zaštite. Stoga je od presudne važnosti proširiti pokrivenost socijalne zaštite kako bi se uključili oni koji za život zarađuju u sivoj ekonomiji, te na ugovorima na određeno, kroz sezonski rad i druge nesigurne oblike zapošljavanja. COVID-19 krizu treba iskoristiti za otvaranje ovog pitanja i poticanje prelaska na inkluzivniju i održiviju ekonomiju. Time se mogu osigurati dugoročne koristi i za ljude i sistem, jer bi došlo do povećanja osnovice za uplatu doprinosa za mehanizme socijalne zaštite, što bi zauzvrat unaprijedilo održivost srednjoročno i dugoročno. U tom smislu, bilo bi vrijedno ispitati iskustvo EU u formulisanju sektora koji tradicionalno bilježe visok stepen neformalne zaposlenosti, kao što su briga za druge i rad u domaćinstvu.

3.2.3. Socijalne usluge

U Bosni i Hercegovini ne postoji posebno zakonodavstvo koje se odnosi na pružanje socijalnih usluga kako je uređeno ukupnim sistemom socijalne zaštite.²⁶ Međutim, propisi i smjernice daju detaljan pregled uslova za pristup socijalnim uslugama i propisuju minimum standarda za zaštitu ustanova, opreme i njihovog stručnog osoblja. Zakonska definicija socijalnih usluga je široka i obuhvata sve intervencije za korisnike podrške u stanju socijalne potrebe a koje nisu novčane naknade ili nematerijalna davanja. Navedeno uključuje, na primjer, smještaj u ustanove socijalne zaštite, hraniteljstvo, pomoć i njegu kod kuće, dnevnu njegu, savjetovanje i usluge socijalnog rada.

Zakoni o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini ne predviđaju procedure za akreditaciju i certifikaciju zahtjeva iz programa i rada stručnog osoblja u oblasti pružanja usluga. Prema institucionalnom uređenju u Republici Srpskoj, resor za socijalnu, porodičnu i dječiju zaštitu u okviru Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite²⁷ zadužen je za unapređenje socijalnih usluga. Ova uloga u Federaciji Bosni i Hercegovini dodijeljena je Sektoru za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece pri Ministarstvu rada i socijalne politike, mada se gotovo niko ne bavi pitanjem standardizacije usluga.

Na troškove socijalnih usluga otpada tek dio ukupnih sredstava za socijalnu zaštitu i većina sredstava za socijalne usluge se usmjerava na finansiranje institucionalne njege. Drugim riječima, socijalne usluge i njihov transformativni potencijal za promociju socijalne i ekonomske inkluzije i

²⁵ <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16380.pdf>.

²⁶ Ova oblast se u širem smislu oslanja i uređuje politikama u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini, Strategijom unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj, Strategijom za jednake mogućnosti za osobe s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine, Akcionim planom za djecu u Bosni i Hercegovini, politikama zaštite djece bez roditeljskog staranja i porodica pod rizikom od razdvajanja, Strategijom socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja u Republici Srpskoj, Strategijom za borbu protiv nasilja u porodici, Strategijom za borbu protiv maloljetničke delinkvencije i Zakonom o socijalnoj zaštiti u Republici Srpskoj.

²⁷ <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Bosnia-Herzegovina-Social.aspx>.

pružanje podrške za aktivno učešće u društvu i dalje ostaju nerazvijene, pored značajnog izostanka odgovarajućih sredstava. Stoga socijalne usluge u Bosni i Hercegovini, posebno one koje su rodno odgovorne, često izostaju ili su neadekvatne. Obično je to slučaj u manjim gradovima i ruralnim područjima gdje su ljudi prisiljeni u potpunosti se oslanjati na podršku rodbine. Postoji velika potreba da se premosti nesrazmjer između investicija na makro nivou u ukupnu socijalnu zaštitu te mikro praksi koje se ogledaju u socijalnim uslugama u zajednici.

Nakon izbijanja COVID-19 pandemije, centri za socijalni rad,²⁸ kao osnovne ustanove socijalne zaštite na terenu, suočeni su sa značajnim izazovima koji proizilaze iz njihovih slabih kapaciteta, nedovoljnog broja, nedostatka sredstava i administrativnih opterećenja. Polustrukturirani intervju ukazuju da su od početka krize ovi centri loše opremljeni za odgovarajuće upravljanje slučajevima, bez mogućnosti bezbjednog rada na terenu. Anketiranje domaćinstava otkriva da 20% ispitanika nisu mogli pristupiti institucijama i službama zbog ograničenja nametnutih u odgovoru na COVID-19, dok je 13% moglo koristiti usluge socijalne zaštite. Pored osoba s invaliditetom i siromašnih, najviše su pogođene žene.

COVID-19 pandemija i proglašene mjere za suzbijanje širenja doveli su do zatvaranja škola, vrtića i većine drugih struktura svakodnevnog života, što dodatno potvrđuje da žene plaćaju najveću cijenu za odsustvo sistema i nedostatke kod javnih i socijalnih usluga. Žene su izrazito ovisne o socijalnim uslugama koje im djelimično ublažavaju teret rada kroz brigu o drugima, što znači da često imaju više za izgubiti u odnosu na muškarce u slučajevima kada su ove usluge degradirane, suviše ili im je pristup onemogućen.²⁹

Ovo u prvi plan stavlja pitanja vezana za ekonomiju njege i brige i poziva na promociju ovih oblika rada kao bitnog aspekta radne snage u značajnoj ulozi koju ima u održavanju ekonomije, društva i porodica u Bosni i Hercegovini kroz brigu o djeci, bolesnima i osobama sa invaliditetom. Da bi se brzo ostvarile koristi, treba osmisliti dostupne i pristupačne socijalne usluge u konsultativnom procesu koji uključuje potencijalne korisnike usluga.

3.3.3.3. TREĆI STUB.

EKONOMSKI ODGOVOR I OPORAVAK: Zaštita radnih mjesta, malih i srednjih preduzeća i ugroženih radnika u neformalnoj ekonomiji

Čak i prije COVID-19 pandemije, Bosna i Hercegovina je svrstavana među najsiromašnije zemlje u Evropi sa 58 % od populacije u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti.³⁰ Djeca su među najugroženijim kategorijama³¹ sa 19% njih koji žive ispod relativne granice siromaštva i 26% ispod apsolutne granice siromaštva.³²

Očekuje se da će Bosna i Hercegovina ući u recesiju u 2020. godini te se prognozira da će negativan rast³³ protresti ekonomske temelje i perspektivu zemlje. Nalazi istraživanja potvrđuju da efekti virusa na zdravlje i ekonomske odnose neproporcionalno pogađaju najsiromašnije i najugroženije. Kriza je narušila i primanja i pristup osnovnim uslugama, sa implikacijama koje su međugeneracijske za porodice u smislu multidimenzionalnosti siromaštva i nejednakosti.

Stopa nezaposlenost je bila visoka i prije pandemije, posebno među ženama,³⁴ dok je raširena **nestabilnost rada** evidentna u visokim nivoima privremenog ili neformalnog rada. Zaposlenost nije

28 www.bhas.ba/tematskibilteni/SOC_00_2012_Y5_0_SR.pdf.

29 UNDP, Procjena rodni potreba provedena u sklopu Projekta jačanja mjesnih zajednica u 2017. godini.

30 Cojocar i Ruggeri Laderchi, 2013.

31 Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini, UNICEF, mart 2020.

32 Anketna o potrošnji domaćinstava.

33 Prema predviđanjima Svjetske banke, BDP u Bosni i Hercegovini će se 2020. godine spustiti na -1,9 <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33476/9781464815645.pdf>.

34 Za žene svih dobi je za trećinu manje vjerovatno da će učestvovati u radnoj snazi i oni čine 56,9% evidentiranih nezaposlenih u Bosni i Hercegovini.

garant pristojnog rada jer je četvrtina onih u radnom statusu u Bosni i Hercegovini i dalje u riziku od siromaštva. Globalna priroda pandemije podrazumijeva povratak dijaspore iz Bosne i Hercegovine kućama, što će značajno smanjiti nivo doznaka koje su često jedino sredstvo za egzistenciju najsiromašnijih u zemlji. Navedeno je već bilo zabilježeno u anketiranju domaćinstava prema kojem je 24% domaćinstava navodi pad u nivou doznaka.

Mnoga preduzeća u Bosni i Hercegovini osjete razorne finansijske posljedice pandemije kroz efekte na njihov lanac snabdijevanja, prisilna zatvaranja, značajno smanjenje potrošnje kupaca ili sve navedeno. Stoga je potrebno proširenje sa mjerama podrške za mikro poslovanja i mala i srednja preduzeća, uključujući i start-up za žene, mlade, ranjive i nekvalificirane radnike. Potrebno je podržati uvođenje digitalne ekonomije i poslovne inovacije te reorganizacije. Potreban je dugoročni plan za smanjenje neformalnog sektora, te je potrebno osigurati podršku kroz sredstva kao što su subvencionirani rad, reforma naknada za nezaposlenost i uvođenje nižih poreza.

Posebno ugrožena populacija su poljoprivrednici u Bosni i Hercegovini, od kojih većina nema odgovarajuće penziona ili zdravstveno osiguranje. Stoga je potrebno posvetiti dužnu pažnju posebnim mjerama podrške kako bi se zaštitili poljoprivrednici i prehrambeni suverenitet zemlje. Osim osmišljavanja programa kako bi poljoprivrednici izašli iz neformalnog sektora i uključili se u sistem socijalne zaštite, potrebno je inicirati garancije cijena, uspostavljanjem novih modela zadružnog poslovanja sa efikasnim vrijednosnim lancima i poticajima,³⁵ a kako bi se pomoglo kod što većeg korištenja oranica u poljoprivredne svrhe. Podrška prehrambenom suverenitetu i naporima na postizanju samodovoljnosti na nivou domaćinstva kroz osiguranje sjemena, alata i znanja u poljoprivrednim metodama bi ojačalo rezilijentnost najugroženije populacije u ovim izrazito nesigurnim vremenima.

Sve navedeno bi doprinijelo značajnom ublažavanju najgore nesigurnosti kod hrane i ishrane koja je rezultat krize i pomoglo bi da se minimizira urušavanje rezultata koje je zemlja ostvarila u realizaciji Cilja održivog razvoja 2. Svijet bez gladi. U konačnici, rečeno je da vanredna vremena iziskuju vanredne mjere. Stoga, pokretanje dijaloga o inovativnim shemama usmjerenim na podršku istima je od suštinske važnosti u vremenima akutne krize, uz dužnu pažnju koju treba posvetiti njihovoj primjenjivosti u kontekstu Bosne i Hercegovine. UNDP je nedavno predstavio jednu od takvih shema usmjerenih na uspostavljanje privremenog osnovnog dohotka.³⁶

3.4. ČETVRTI STUB.

MAKROEKONOMSKI ODGOVOR I MULTILATERALNA SARADNJA

U pokušaju suzbijanja COVID-19 pandemije i regulisanja mjera za suzbijanje zaraze, vlasti u Bosni i Hercegovini na različitim nivoima usvojile su preko 150 uredbi, odluka, preporuka i zaključaka sa različitim stepenom težine i izvršenja od izbijanja pandemije.³⁷ U širem smislu, vlasti su osmislile tri seta mjera u socijalnoj sferi kao odgovor na pandemiju. Uvedeni su gotovinski transferi u domenu socijalne pomoći i lokalne vlasti su uspostavile sheme za pomoć starijim osobama i porodicama s niskim ili nikakvim primanjima. Što se tiče mjera socijalnog osiguranja, ukupno je 5,5 miliona eura izdvojeno za naknade za nezaposlenost za 2020. godinu; međutim, iznos bi se mogao povećati za

³⁵ www.fao.org/2019-ncov/q-and-a/en/.

³⁶ Predloženi scenariji za privremeni osnovni dohodak (TBI) nisu univerzalni, ali jesu usmjereni na one sa egzistencijom ispod praga ranjivosti do siromaštva, što je najmanje 70% iznad vrijednosti linije siromaštva. Dok predloženo ciljanje uključuje mehanizam za isključenje onih koji ne ispunjavaju uslove, TBI sa sobom ne donosi uslove koje nameće u smislu postupanja, poput obaveze traženja posla ili uslova za korištenje novčane naknade. U konačnici, TBI se isplaćuje na individualnoj osnovi, bez obzira na sastav domaćinstva, čime se izbjegava bilo kakva pretpostavka ekonomije razmjena i neželjene diskriminacije u okviru jednog domaćinstva koja bi se mogla pokazati štetnom za osnaživanje žena i kontrolu ekonomskih resursa. U UNDP-ovom dokumentu se navodi da se na listu korisnika uključuju ne samo postojeći siromašni već i oni koji su prije pandemije bili u visokom riziku od siromaštva. Dakle, prvu grupu čine oni koji žive ispod međunarodne linije siromaštva, koja je u Evropi postavljena na 5,50 američkih dolara dnevno. Drugu podgrupu korisnika trebali bi činiti oni s visokim rizikom od pada u siromaštvo, koje je u Evropi utvrđeno u rasponu od 5,50 do 13 američkih dolara dnevno.

³⁷ www.paragraf.ba/propisi-naredbe-bosne-i-hercegovine-za-sprecavanje-sirenja-korona-virusa-covid-19.html.

dodatnih 10 miliona eura u cilju podrške očuvanju radnih mjesta i/ili povećanja nivoa naknade za nezaposlenost.³⁸

Što se tiče mjera tržišta rada, prije krize COVID-19 Vlada Federacije Bosne i Hercegovine izdvojila je 66 miliona KM,³⁹ a Republika Srpska 10.928.106,90 KM⁴⁰ za aktivne mjere na tržištu rada i start-up preduzeća početkom 2020. godine. Ukupno je 29 miliona eura izdvojeno da pokrije minimalne plate, doprinose i poreze za oko 70.000 zaposlenih direktno pogođenih COVID-19 pandemijom u aprilu i maju. Od marta, Federacija Bosne i Hercegovine pokriva minimalne doprinose na platu za sve zaposlene u realnom sektoru (sve do mjesec dana nakon završetka vanrednog stanja), dok je u Republici Srpskoj, pored punih doprinosa na platu za mart i minimalnih doprinosa na plate za april, Vlada pokrila i poreze za one koji su najviše pogođeni poput trgovaca, ugostitelja i malih preduzetnika.

U oba entiteta⁴¹ uspostavljen je set podrške za roditelje, uključujući i domaćinstva samohranih roditelja, uz preporuku poslodavcima da osiguraju da jednom zaposlenom roditelju bude omogućeno da ostane kod kuće s djecom mlađom od deset godina te predlaganje mjera, kao što su fleksibilni radni aranžmani, rad na daljinu, reorganizacija rada u dvije smjene, što smanjuje ukupni broj radnih sati i poboljšanje mjera zdravlja i sigurnosti na radnom mjestu za zaposlene. BH Telecom je odobrio⁴² besplatno korištenje svoje IPTV platforme i druge infrastrukture za časove online i u druge svrhe e-obrazovanja. Uvedene su kontrole cijena⁴³ za esencijalne namirnice i osnovne higijenske potrepštine,⁴⁴ pored uvođenja novčanih kazni u rasponu od 1.000 KM do 20.000 KM. Uspostavljena je grupa za podršku⁴⁵ kako bi se dao glas građanima koji prijavljuju slučajeve podizanja cijena i poduzimaju mjere da prijave takve slučajeve iz maloprodaje.

Dana 2. aprila predsjedavajući Vijeća ministara Bosne i Hercegovine održao je video poziv sa međunarodnim finansijskim institucijama kako bi uputio zahtjev za multilateralnu podršku i saradnju na osnovu procjene da će Bosni i Hercegovini trebati oko 600 miliona eura da odgovori na pandemiju i oporavi zdravstveni i ekonomski sektor. Od tada podrška kontinuirano pristiže. EU je osigurala paket podrške u iznosu od 80,5 miliona eura Bosni i Hercegovini, od čega je 7 miliona eura izdvojeno kao hitna pomoć za zdravstveni sektor i 73,5 miliona eura za ekonomski i socijalni oporavak. Specijalna mjera EU⁴⁶ za ublažavanje efekata COVID-19 utvrđena je na iznos od 23 miliona eura, a ima za cilj osigurati pomoć u oblastima demokratije i uprave, konkurentnosti, inovacija, poljoprivrede i ruralnog razvoja. EU je 29. aprila rezervisala ukupno 3,3 milijarde eura kao paket podrške za region jugoistočne Evrope. Pomoć za zdravstveni sistem u Bosni i Hercegovini stigla je iz Evropske unije, Kine, Rusije, Turske i Norveške.

Ujedinjene nacije osiguravaju hitnu socioekonomsku podršku Bosni i Hercegovini u kontekstu COVID-19 pandemije, s ciljem ne samo da spasi živote i ponovo osigura egzistenciju, već i da podrži koncept ponovne izgradnje koja je bolja, zelenija i pravednija, u skladu s namjerama Ujedinjenih nacija da pokrenu hitan razvojni odgovor na COVID-19 u zemlji. Ovaj UN-ov razvojni odgovor daje pregled socioekonomskog odgovora i mjera oporavka koje će provesti tim Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini zajedno sa svojim partnerima. Temelji se najvećim dijelom na globalnim smjernicama Sekretarijata Ujedinjenih nacija i Izvještaju generalnog sekretara Ujedinjenih nacija. Dodatno se oslanja na analize i odluke u smislu politika koje se odnose na COVID-19 od strane međunarodnih finansijskih institucija u Bosni i Hercegovini i nadopunjuje zdravstvene prioritete navedene u inicijalnom nacrtu Strateškog plana pripravnosti i odgovora za Bosnu i Hercegovinu, čiju izradu je vodila Svjetska zdravstvena organizacija.

38 Svjetska banka, Odgovori na COVID-19 u sferi socijalne zaštite i radnih mjesta: Pregled mjera u stvarnom vremenu, „Živi dokument“, verzija 11., 12. juni 2020.

39 www.fzzz.ba/.

40 www.zzzrs.net/index.php/vijest/usvojen_akcioni_plan_zaposljavanja_za_2020_godinu/.

41 www.paragraf.ba/propisi-naredbe-bosne-i-hercegovine-za-sprecanje-sirenja-korona-virusa-covid-19.html.

42 www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sjednica_v2.php?sjed_id=838&col=sjed_saopcenje.

43 Cijene ne bi trebale biti više od iznosa na dan 5. mart 2020. godine.

44 Vlada Federacije Bosne i Hercegovine ukinula je mjeru direktne kontrole cijena 25. juna, dok je isto urađeno u Republici Srpskoj početkom juna.

45 www.facebook.com/Stup-srama-za-trgovce-koji-podizu-cijene-u-vrijeme-krize-100991891546610/.

46 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/c_2020_5211_f1_commission_implementing_decision_en_v2_p1_1089823_3.pdf.

Kao dio svoje misije na iskorjenjivanju siromaštva, smanjenja nejednakosti i izgradnje otpornosti na krizu i šokove, UNDP podržava oporavak i odgovor Bosne i Hercegovine na COVID-19 pandemiju, fokusirajući se posebno na najugroženije. UNDP je odabrani partner za upravljanje iznosom od više od 14 miliona američkih dolara međunarodnih i domaćih partnera za nabavku ključnih medicinskih potrepština i opreme. U kontekstu primjene rodno odgovornog pristupa, UNDP se bavi socioekonomskim efektima COVID-19 pandemije, teži inkluzivnom i multisektorskom upravljanju krizom, kao odgovorom na COVID-19 te digitalnoj transformaciji i e-upravi. UNICEF je kreirao online repozitorij besplatnih alata i resursa za učenje kao podršku nastavnicima i roditeljima u prelasku na online učenje,⁴⁷ dok je UNESCO sačinio popis online rješenja za učenje⁴⁸ kako bi se olakšalo učenje učenika i omogućila socijalna briga i interakcija tokom perioda zatvaranja škola.

Što se tiče kredita, MMF je 21. aprila odobrio 330 miliona eura kredita u okviru Instrumenta brzog finansiranja. Na svojoj 18-oj sjednici održanoj 30. aprila, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine razmatralo je predloženi kredit IBRD-a u iznosu od 33,1 milion eura⁴⁹ s ciljem jačanja nacionalnog sistema javnog zdravstva i isplate beneficija stanovništvu koje je u stanju najveće potrebe.⁵⁰ Dana 24. aprila, Svjetska banka odobrila je kredit u iznosu od 36,2 miliona dolara⁵¹ za jačanje pružanja zdravstvene zaštite i zdravstvenog sistema kao odgovora na COVID-19 te za pružanje privremene socijalne podrške i novčane pomoći za najugroženije za procijenjenih 48.000 građana. Pojednostavljena je registracija za novčanu pomoć za korisnike i sada se može uraditi online ili putem opunomoćenika. Tokom dvogodišnjeg perioda, Svjetska banka će raditi sa entitetskim resornim ministarstvima u Federaciji Bosne i Hercegovine (Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne politike), za koje je namijenjeno 60% iz ukupnih sredstava, odnosno, sa Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite u Republici Srpskoj, koje će dobiti preostalih 40% iz ukupnih sredstava. Dana 10. juna, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine se usaglasila sa kreditom iz makrofinansijske pomoći EU u iznosu od 250 miliona eura u cilju ublažavanja socioekonomskih efekata pandemije.

Kao što se vidi iz navedenog, učinjen je veliki napor kako bi se pomoglo zemlji kod odgovora i oporavka. Za maksimalne efekte potrebno je osigurati da su napori dobro koordinirani i da su formirana multilateralna partnerstva koja će se uključiti u aktivnosti u svim sferama politike i društva, u kontekstu odgovora na COVID-19 u čijem središtu su ljudi. Razmjere i obim pandemije iziskuju aktivan angažman aktera u društvu, uključujući vlasti, građane, civilno društvo, privatni sektor, akademsku zajednicu, medije i međunarodnu zajednicu. Omogućavanje njihovog međusobnog dijaloga je od suštinskog značaja za osiguranje da ekonomski oporavak ne postane tek puka mjera fiskalne štednje za sisteme zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite.

U konačnici, u toku su značajni napori različitih organizacija sa ciljem procjene efekata COVID-19 na ljude, ekonomiju i društvo. Neophodno je održati i osigurati kontinuitet ovih napora tako da kreatori politika u Bosni i Hercegovini mogu osmisliti jedan utemeljeni makroekonomski odgovor, kao i socioekonomske, politike zapošljavanja, tržišta rada, fiskalne politike, politike socijalne zaštite i osnaživanja žena koje uzimaju u obzir populacije pod rizikom i promjenjive ranjivosti ljudi.

3.5. PETI STUB

SOCIJALNA KOHEZIJA I OTPORNOST ZAJEDNICE

U teškim vremenima važno je jačati solidarnost, povjerenje i veze među ljudima. Društveno

47 www.unicef.org/bih/besplatna-digitalna-sredstva-za-u%C4%8Denje-na-daljinu-tokom-zatvaranja-%C5%A1kola-zbog-covid-19.

48 <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/solutions>.

49 Period otplate kredita je 32 godine sa sedmogodišnjim grejs periodom.

50 www.vijeceministara.gov.ba/saopstenja/sjednice/saopstenja_sa_sjednica/default.aspx?id=32921&langTag=en-US.

51 www.worldbank.org/en/country/bosniaandherzegovina.

kohezivne zajednice su one s jačim socijalnim vezama i povjerenjem i otpornije su na šokove. Polustrukturirani intervjui pokazali su transformativni efekat socijalne kohezije, solidarnosti i mreža koje povezuju ljude i grade povjerenje u institucije. Na taj način se osigurava dugoročna bezbjednost i rezilijentnost. Uprkos fizičkoj distanci, ljudi pronalaze kreativne načine da se povežu i pomažu jedni drugima i da dođu do najugroženijih članova svojih zajednica. Umjesto povlačenja i ličnog interesa, svjedoci smo izljeva podrške i solidarnosti među ljudima. Istraživanje pokazuje da je 60% ljudi usmjerilo svoju pažnju na zajedničko dobro i okrenulo se pomoći drugima, kroz volontiranje i jačanje njihovih zajednica.

Posebno je to bio slučaj kod mlađih od 18 do 30 godina i žena od 25 do 47 godina (64%). Tokom mjera ograničenja i zabrane kretanja, ljudi su ostavljali poruke na oglasnim pločama u svojim mjesnim zajednicama, na javnim površinama i poruke na društvenim medijima nudeći da kupe hranu, lijekove i šetnju kućnih ljubimaca za svoje starije susjede kojima nije bilo dozvoljeno kretanje. S obzirom na značajan pozitivan efekat na dobrobit ljudi, mreže volontera počele su uvoditi usluge sigurne posjete u domovima za ugrožene grupe tokom perioda zabrane kretanja, što svakako treba proširiti i održati.

Mjere ograničenja i zabrane kretanja su zbližile mnoge porodice i dovele do poboljšanja odnosa. Sveukupno, 60% vidi pozitivnu stranu krize u smislu da im je pomogla prilagoditi ciljeve, prioritete i djelovanje. Naime, 35% ima bolje odnose sa svojim partnerom, 43% sa djecom i 46% sa starijim članovima porodice.

Koliko su važne horizontalne mreže uzajamne pomoći i podrške, jednako su važe vertikalne veze između ljudi i institucija. Posebno je to važno s obzirom na visok nivo nepovjerenja koji su ispitanici izrazili kada je riječ o upravljanju i odgovorom na krizu te njihovoj percepciji da su mjere zabrane i ograničavanja kretanja u suprotnosti s njihovim pravima i građanskim slobodama. Vjerovatno je da će posljedica toga biti veća polarizacija između ljudi i vlasti, a u slučaju zanemarivanja ovog aspekta, moguće je da će se povećati vjerovatnoća neodgovornog ponašanja.

Efikasan način za unapređenje povjerenja u sistem upravljanja i sprečavanje dalje polarizacije veze između ljudi i odgovora na krizu i upravljanja jeste promocija inkluzivnog dijaloga, javne rasprave i komunikacija u čijem su središtu ljudi. Najbolji način da se to postigne je kroz ciljani angažman u zajednici i socijalnu mobilizaciju kroz partnerstva višestrukih aktera sa lokalnim vlastima, lokalnim organizacijama, ženskim grupama i mrežama mladih. Posebno je efikasno da se ojačaju partnerstva u pružanju podrške komunikaciji rizika, angažmanu zajednice na prevenciji COVID-19 i smanjenju stigme te da se osigura da su žene uključene u donošenje odluka i da se njihov glas čuje. Anketna domaćinstava pokazuje da je gotovo 9% ispitanika bilo predmetom diskriminacije zbog boravka u samoizolaciji ili karantenu, dok je 11 % smatralo da su bili diskriminirani zbog nenošenja maske ili rukavica.

S obzirom na složen set izazova koje okružuju pitanje povjerenje u vlasti, njihov odgovor na pandemiju i direktne implikacije ovih mjera na živote građana od presudne je važnosti raditi na proširenju postojećeg iznimno ograničenog razumijevanja koncepta građanstva koje je, iz različitih razloga, svedeno na usku oblast stranačke politike, glasanja, itd. Važno je podržati napore onih koji zahtijevaju i stvaraju autentične demokratske prostore van skućenog prostora koje pružaju institucije, donatori i civilno društvo. Ključ za socijalnu koheziju leži u autentičnom građanskom subjektu i jednom probuđenom osjećaju solidarnosti među ljudima i zajednicama. Podržavanje takvih inicijativa putem medijskih kampanja za promociju solidarnosti kroz digitalna rješenja zasnovana na principima ekonomije dijeljenja (eng. sharing economy), kao i žensko liderstvo, mogu biti vrijedna investicija koja će pomoći ljudima da pomognu jedni drugima na organiziraniji i održiviji način u vrijeme krize.

3.5.1. Digitalizacija

Uprkos političkim izazovima za izgradnju digitalnog društva, dodatno pogoršanim niskim stepenom ulaganja u istraživanje i razvoj, Bosna i Hercegovina se nalazi među evropskim zemljama višeg srednjeg dohotka, sa kvalifikovanom radnom snagom, dinamičnim IT sektorom, solidnom infrastrukturom i visokom stopom apsorpcije interneta i tehnologije, što služi kao kompenzacijski mehanizam za razvoj jednog digitalnog društva.

Prema Globalnom izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma o informacionim tehnologijama,⁵² pokrivenost mobilnom mrežom (% populacije) svrstava Bosnu i Hercegovinu na 43. mjestu i zemlja je rangirana na 36. mjesto prema *pristupačnosti digitalnih sadržaja*. Bosna i Hercegovina je na 15. mjestu od 148 zemalja kada je riječ o pristupačnosti fiksne tarife širokopojasnog interneta PPP u dolarima, mjesečno. Bosna i Hercegovina ima preko 3.100.000 korisnika Interneta ili blizu 94,32% u ukupnom broju stanovnika, što dostiže standarde EU, dok 105% populacije ima mobilnu pretplatu i više od 52% su korisnici mobilnih društvenih mreža. Što se tiče inovacija, Bosna i Hercegovina zauzima 57. mjesto u svijetu prema broju podnesenih zahtjeva u okviru Ugovora o saradnji u oblasti patenata (PCT) na milion stanovnika. Štaviše, inovacije iz BiH postigle su 50% uspjeha na međunarodnim sajmovima⁵³ i osvojile 1.112 nagrada od 1994. godine. Bosna i Hercegovina je postigla najveći nivo apsolutnog napretka u regionu jugoistočne Evrope u pogledu digitalizacije baze registara, što je za šest puta povećalo centralizovane baze registara sa bazama podataka o stanovništvu kao karike od najveće važnosti za razvoj digitalnog društva.⁵⁴ Sve navedeno ukazuje na značajan potencijal za korištenje tehnologije za unapređenje pružanja javnih usluga i poboljšanje položaja socijalno isključenih osoba i grupa unutar društva.

Tokom pandemije, digitalna tehnologija je postala ključni pokretač povezanosti koji olakšava kontinuitet redovnog življenja i povezivanje ljudi više nego ikada ranije. Dok se od ljudi tražilo da ostanu kod kuće, mnogi su se okrenuli svojim kompjuterima i pametnim telefonima za spas i kao alat koji bi zamijenio njihove aktivnosti uživo na mreži. Neke od ovih navika se mogu nastaviti i u budućnosti. Dakle, važnost pouzdane digitalne infrastrukture postaje sve važnija za naše živote, pružajući veće mogućnosti IKT-a u rasponu od rada na daljinu, telemedicine, dostave hrane i logistike za online i beskontaktna plaćanja, učenje na daljinu i pristup kulturi i zabavi. Anketna domaćinstava pokazuje da je 65% ispitanika dalo prioritet korištenju tehnologija za poboljšanje pružanja javnih usluga, kao što su matične knjige rođenih, dječiji dodatak, naknada za porodilje i slične digitalne usluge osmišljene oko životnih situacija građana u ovom trenutku COVID-19.

Pored pružanja sigurnog beskontaktnog pristupa, uvođenje digitalnih usluga će biti posebno korisno za one pogođene nedostatkom vremena, poput samohranih roditelja, tako što će omogućiti značajne uštede vremena i resursa ukoliko budu mogli uživati koristi digitalnih usluga. Ipak, u izradi digitalnih usluga i infrastrukture od najveće je važnosti pridržavati se principa prema kojem niko ne smije biti izostavljen, a kako bi se spriječilo produblivanje digitalnog jaza. Stoga je neophodno da su usluge dizajnirane koristeći se WCAG 2.0. standardima kako bi se osiguralo da osobe s invaliditetom i stariji mogu imati koristi od pružanja javnih usluga mnogo brže i efikasnije, uključujući prevazilaženje arhitektonskih barijera koje postoje u svim strukturama svakodnevnog života od transporta do pristupa javnim institucijama.

Istovremeno, korištenje tehnologija za poboljšanje efikasnosti pružanja javnih usluga će biti posebno korisno u domenu socijalne zaštite. Digitalizacija radnih procesa administracije, reinženjering poslovnih procesa i stvaranje baze registara bi smanjili troškove, dali doprinos efikasnosti sistema, povećali transparentnost i eliminisali dvostruke (ili čak trostruke) korisnike naknada.⁵⁵ Uvođenje

52 www.weforum.org/reports/the-global-information-technology-report.

53 www.wieninternational.at/en/content/bosnian-innovators-and-inventors-en.

54 RESPA, Analiza e-vlade: Od e-vlade do otvorene vlade, 2015.

55 Primjera radi, postojanje registra osoba s invaliditetom bilo bi korisno za eliminaciju višestrukih korisnika naknada.

digitalnih interoperabilnih informacionih sistema za upravljanje predmetima u centrima za socijalni rad bi donijeli značajne uštede vremena i stoga povećali potencijal za centre da smanje birokratiju i bolje rješavaju potrebe njihovih korisnika.

Ipak, važno je izbjeći sve veće oslanjanje na tehnologiju. Bitno je da se ne zanemari i saradnja unutar vlasti ili da ne izostane naglasak na izgradnji ljudskih kapaciteta ili adekvatne konsultacije sa korisnicima. U suprotnom, ograničile bi se moguće koristi od digitalizacije. Iz ovih razloga se digitalne tehnologije trebaju tretirati kao sredstvo za postizanje cilja te dati snažan fokus na jačanje kapaciteta uprave kao ključnog aktera u vođenju procesa reforme u socijalnom domenu. Ključ za uspjeh takvih intervencija jeste usvajanje multidisciplinarnog pristupa višestrukih aktera, orijentiranog na zajednicu, sa osiguranom podrškom iz tehničke i organizacijske perspektive.

Bibliografija

Admir Čavalić, Faruk Hadžić i Damir Bećirović (2020). COVID-19 - Ekonomske posljedice za Bosnu i Hercegovinu, mjere i rješenja.

Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine. Dostupno na www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=4787&langTag=bs-BA.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Dostupno na <http://bhas.gov.ba/Calendar/Category/13>.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Anketa o potrošnji domaćinstava*, 2015.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Anketa o radnoj snazi*, 2019.

Balkanski barometar (specijalno izdanje) (2020). *Procjena učinka Covid-19 Analitički izvještaj javnog i poslovnog mišljenja*.

Objedinjavanje odgovora društvenih nauka na COVID-19, 14. maj 2020. Dostupno na <https://campaignforsocialscience.org.uk/news/bringing-together-the-social-science-response-to-covid-19/>.

Caspar Swinkels i Hannah Itcovitz (2020). *Od humanitarnih donacija do poštenih šansi: fokus na socijalnoj zaštiti tokom COVID-19*, 16. juni 2020.

CCD, Radna grupa za socijalnu zaštitu (2020). *Zagovaranje u odgovoru na COVID-19*. Dostupno na www.wvi.org/sites/default/files/2020-04/CCD%20SP%20advocacy%20response_FINAL.pdf.

Prikupljanje pristupa otvorene vlade u kontekstu COVID-19. Dostupno na www.opengovpartnership.org/collecting-open-government-approaches-to-covid-19/.

COVID-19 Razotkrivanje nejednakosti, troškovi lošeg zdravlja, sistemi socijalne zaštite, serijal webinar obraćanja zamjenika generalnog sekretara iz Njujorka. Dostupno na <https://reliefweb.int/report/world/covid-19-exposing-inequalities-cost-weak-health-social-protection-systems-deputy>.

COVID-19 Monitor odgovora zdravstvenog sistema: Odgovori politika za Bosnu i Hercegovinu. Dostupno na www.covid19healthsystem.org/countries/bosniaandherzegovina/livinghit.aspx?Section=1.5%20Testing&Type=Section.

Deloitte Bosna i Hercegovina (2020). *COVID-19 Pregled mjera za stabilizaciju ekonomije u Bosni i Hercegovini*.

EBRD (2020). *Odgovor na ažurirane informacije o krizi usljed koronavirusa u Bosni i Hercegovini*, 29. juni 2020.

Evropska unija, Povelja o osnovnim pravima (2012). Povelja o temeljnim pravima Evropske unije, Službeni list Evropske unije, C 326/391, 26. oktobar 2012. godine.

Gordana Matković i Paul Stubbs (2020). *SOCIJALNA ZAŠTITA NA ZAPADNOM BALKANU: Odgovor na Covid-19 krizu*, juli 2020.

IFPR (2020). *Mreže socijalne sigurnosti presudne su za odgovor na COVID-19. Neke lekcije za povećanje njihove efikasnosti*, 18. juni 2020

ILO (2020). COVID-19 i svijet rada. Dostupno na www.ilo.org/budapest/whats-new/WCMS_745513/lang-en/index.htm.

ILO (2020). *Odgovor socijalne zaštite na krizu COVID-19*, juli 2020.

ILO, UNICEF, WHO (2020). *COVID-19 i socijalna zaštita u Evropi i Centralnoj Aziji: Momenat prilike da proširimo i ojačamo mehanizme socijalne zaštite radi zaštite zdravlja, blagostanja i egzistencije, bez da iko bude izostavljen*.

Međunarodni institut za održivi razvoj (2020). *OPSI TRACKER: INOVATIVNI ODGOVORI NA COVID-19*. Dostupno na <https://sustainable-recovery.iisd.net/trackers/opsi-covid-19-innovative-response-tracker/>.

Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica, DJELOVANJE U CILJU ODGOVORA NA COVID-19, 16. juni 2020. Dostupno na https://parlamentfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/Usvojeni%20materijali_2020/Zakon%20o%20ublazavanju%20negativnih%20ekonomskih%20posljedica%20%20bos.pdf (pristupljeno 15. jula 2020).

OECD (2020). *COVID-19 kriza u Bosni i Hercegovini*, 22. juni 2020.

OECD (2020). *Podrška sredstvima egzistencije tokom COVID-19 krize: Prevazilaženje nedostataka u mrežama zaštite*, maj 2020.

Pregled ponude WFP-a vladama, eksterni dokument, juni 2020.

Ripes (2020). *COVID-19: Globalna solidarnost je odgovor koji nam je sada potreban!* Dostupno na www.ripess.org/covid-19-globalising-solidarity-is-the-response-we-need-now/?lang=en.

Socijalne usluge u riziku da ostanu po strani tokom širenja COVID-19. Dostupno na www.easped.eu/de/content/social-services-risk-being-left-aside-during-covid-19-spread.

SPIAC-B (2020). *Zajednička izjava o ulozi socijalne zaštite u odgovoru na COVID-19 pandemiju*.

Stephen Devereux, Jeremy Lind, Keetie Roelenand i Rachel Sabates-Wheeler (2020). *Covid-19 i odgovori socijalne zaštite: Vrijeme za globalnu sigurnosnu mrežu? Institut za razvojne studije*, maj 2020.

Najnoviji PROPISI Bosne i Hercegovine koji se odnose na prevenciju širenja bolesti Covid-19. Dostupno na www.paragraf.ba/propisi-naredbe-bosne-i-hercegovine-za-sprecavanje-sirenja-korona-virusa-covid-19.html.

COVID-19 kriza u Bosni i Hercegovini. Dostupno na www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina.pdf.

Ujedinjene nacije (2020). *Dokument o politikama: Obrazovanje tokom i nakon COVID-19*, avgust 2020.

Ujedinjene nacije (2020). *Dokument o politikama: COVID-19 i efekti na žene*, 9. april 2020.

Ujedinjene nacije (2020). *Okvir Ujedinjenih nacija za direktni socioekonomski odgovor na COVID-19*,

Ujedinjene nacije, *Aktivnosti za odgovor na COVID-19*, Brošura br. 16, juni 2020.

Ujedinjene nacije (2020). *Efekti usvojenog rebalansa budžeta Federacije Bosne i Hercegovine za 2020. godinu na žene i ranjive kategorije*, maj 2020.

Ujedinjene nacije (2020). *COVID-19: Prihvatanje digitalne vlade tokom i nakon pandemije*, DESA dokument o politikama: # 61 (2020), 14. april 2020.

UNDP i Švicarska agencija za razvoj i saradnju (2020). *Nacionalni izvještaj o humanom razvoju u oblasti socijalne inkluzije 2020*.

UNDP (2020). *Rješavanje ekonomske krize COVID-19 u Aziji kroz socijalnu zaštitu*, maj 2020.

UNDP (2020). *Procjena ekonomskog uticaja COVID-19 u Bosni i Hercegovini*, maj 2020.

UNDP (2020). *Privremeni osnovni dohodak (TBI)*, 23. juli 2020.

UNFPA (2020). *Pandemija bolesti koronavirusa (COVID-19), Plan globalnog odgovora UNFPA*, revidiran u junu 2020.

UNFPA (2020). *Utjecaj pandemije COVID-19 na planiranje porodice i okončanje rodno zasnovanog nasilja, sakaćenja ženskih genitalija i dječjih brakova*, april 2020.

UNICEF (2020). *Brzi pregled odgovora ekonomske politike i socijalne zaštite na zdravstvene i ekonomske krize i njihove posljedice na djecu: Pouke za odgovor na pandemiju COVID-19*, juni 2020.

WFP (2020). *Podrška nacionalnom odgovoru kod socijalne zaštite na socioekonomski utjecaj COVID-19*.

WFP (2020). *Podrška nacionalnom odgovoru kod socijalne zaštite na socioekonomski utjecaj COVID-19*, 15. juni 2020.

WHO (2020). *Relevantno djelovanje u stresnim vremenima: Ilustrirani vodič*, april 2020.

WHO (2020). *Jačanje odgovora zdravstvenog sistema na COVID-19*. Dostupno na www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/technical-guidance/strengthening-the-health-system-response-to-covid-19/ (pristupljeno 28. avgusta 2020).

WIEGO (2020). *Odgovor socijalne zaštite na COVID-19*, juli 2020.

WHO (2020). *Baza izdvajanja za zdravstvo na globalnom nivou*. Dostupno na <http://apps.who.int/nha/database>.

World Bank/Svjetska banka (2020). Redovni ekonomski izvještaj za Zapadni Balkan, br. 17: *Ekonomski i socijalni efekti COVID-19*.

World Bank/Svjetska banka (2020). *Poboljšanje digitalnih mogućnosti u svijetu nakon COVID-19*, juni 2020.

World Bank/Svjetska banka (2020). *Upravljanje i institucije kao resursi u odgovoru na COVID-19*, juni 2020.

World Bank/Svjetska banka (2020). *Odgovori na COVID-19 u sferi socijalne zaštite i radnih mjesta: Pregled mjera u zemlji u stvarnom vremenu*.

Grupacija Svjetske banke (2016). Izvještaj o globalnom razvoju za 2016. godinu.

World Bank/Svjetska banka (2020). Redovni ekonomski izvještaj za Zapadni Balkan, br. 17: *Ekonomski i socijalni efekti COVID-19*.

Grafika

Grafikon 1: Demografske karakteristike.....	13
Grafikon 2: Ranjive kategorije.....	14
Grafikon 3: Pregled domaćinstava sa članovima zaraženim COVID-19 virusom.....	16
Grafikon 4: Pregled domaćinstava sa članovima u samoizolaciji ili karantenu.....	17
Grafikon 6: Povećanje nivoa stresa ili straha	18
Grafikon 7: Povećanje nivoa stresa ili straha prema starosnoj kategoriji	19
Grafikon 8: Povećanje stepena stresa ili straha od zaraze zbog boravka u prenapučenom/premalom životnom prostoru	20
Grafikon 9: Finansijska situacija u domaćinstvu: prije i sada	20
Grafikon 10 a: Pregled radnog statusa ispitanika.....	21
Grafikon 10 b: Detaljan pregled stanja zaposlenosti ispitanika.....	22
Grafikon 11: Zabrinutosti zbog moguće deložacije ili gubitka krova nad glavom	23
Grafikon 12: Pristupačnost i smanjenje potrošnje hrane.....	24
Grafikon 14: Ispitanici koji su zatražili reprogramiranje ili moratorij	25
Grafikon 15: Ispitanici koji razmišljaju da napuste Bosnu i Hercegovinu	26
Grafikon 16: Razlozi za napuštanje Bosne i Hercegovine	27
Grafikon 18 a: Domaćinstva pogođena ograničenim pristupom institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života.....	28
Grafikon 18 b: Detaljan pregled domaćinstva pogođena ograničenim pristupom institucijama, javnim uslugama i svakodnevnim strukturama života	29
Grafikon 19: Ispitanici pogođeni ograničenjima fizičkog pristupa školama ili fakultetima	29
Grafikon 20: Ispitanici pogođeni ograničenjima fizičkog pristupa njihovom radnom mjestu	30
Grafikon 21: Ispitanici pogođeni ograničenjima u fizičkom pristupu primarnoj zdravstvenoj zaštiti	30
Grafikon 22: Domaćinstva sa online nastavom, edukacijama ili usavršavanjima.....	31
Grafikon 23: Problemi tokom online nastave ili usavršavanja.....	33
Grafikon 24: Povećanje obima kućnih poslova.....	36
Grafikon 25: Povećanje obima brige o djeci.....	36
Grafikon 26: Percepcija pravičnosti raspodjele kućnih poslova	37
Grafikon 27: Percepcija promjene dinamike moći u domaćinstvu.....	38
Grafikon 28: Efekti COVID-19 krize na prijateljstva i društvene veze	39
Grafikon 29: Snažnije volontiranje i jačanje zajednice	40
Grafikon 30: Najveći strahovi i zabrinutosti ispitanika u vezi COVID-19	41
Grafikon 31: Javna percepcija odgovora na krizu.....	41
Grafikon 32: Javna percepcija odgovora na krizu.....	42
Grafikon 33: Percepcija efekata mjera za suzbijanje COVID-19 na građanske i druge slobode.....	43
Grafikon 34: Diskriminacija.....	44
Grafikon 35: Razlike u korištenju interneta tokom COVID-19 krize	45